



**Working Papers**

**Etnische Minderheden in België**



---

## **Migratiegeschiedenis en Schoolloopbaan**

Onderwijspositie van Turkse en Marokkaanse mannen in België op basis  
van UIAP-Surveydata

**Karel Neels**

**VRIJE UNIVERSITEIT BRUSSEL**

Working Paper 1998-1

---

**Interface Demography**, Vrije Universiteit Brussel, Pleinlaan 2, B-1050 Brussels, Belgium

Tel: 32-2-629.20.40

Fax: 32-2-629.24.20

E-mail: [csvbalck@vub.ac.be](mailto:csvbalck@vub.ac.be)

Website: <http://www.vub.ac.be/DEMO>

**Vakgroep Bevolkingswetenschappen**, Universiteit Gent, Sint-Pietersnieuwstraat 49, B-9000 Gent, Belgium

Tel: 32-9-264.42.41

Fax: 32-9-264.42.94

E-mail: [sandy.vanlaer@rug.ac.be](mailto:sandy.vanlaer@rug.ac.be)

Website: <http://www.psw.rug.ac.be/dephome/bevowet>

## **1. Inleiding**

Vanaf de late jaren vijftig tot op heden hebben Turkse en Marokkaanse migranten zich in België gevestigd. Waar het oorspronkelijk vooral mannen betrof die als arbeidsmigrant naar België kwamen, werden zij van meet af aan in de migratie gevolgd door achtergebleven familieleden en verwanten, en naarmate deze laatsten de huwbare leeftijd bereikten, kwamen op hun beurt jonge bruiden en bruidegoms over uit de respectievelijke landen van herkomst (Reniers en Surkyn, 1997). Het ligt voor de hand dat de sterke diversiteit die onder Turkse en Marokkaanse mannen is terug te vinden op het vlak van leeftijd, migratieperiode en leeftijd bij migratie zich heeft vertaald naar een gelijkaardige heterogeniteit op het vlak van schoolloopbanen en onderwijsposities. De pioniermigranten hebben bijvoorbeeld onderwijs gevolgd in het land van herkomst. In de praktijk betekent dit echter vaak dat ze helemaal nooit onderwijs hebben gevolgd, omdat de nodige voorzieningen daartoe eenvoudigweg niet bestonden. Deze vaststelling maakt de onderwijspositie van de pioniers nagenoeg onvergelijkbaar met die van de jongere eerste generatie, die eveneens onderwijs heeft gevolgd in het land van herkomst, maar onder sterk gewijzigde condities. Voor Turkse en Marokkaanse mannen die op jongere leeftijd naar België zijn gekomen, betekent de migratie vaak een fragmentatie van de schoolloopbaan en worden studieperiodes in het land van herkomst afgewisseld met studieperiodes in België. Naast deze eigenlijke migranten is er tenslotte de steeds groter wordende groep mannen van de tweede generatie, die, net als de autochtonen, behoren tot de onderinstromers in het Belgische onderwijs. Dit vormt echter allerminst een garantie voor een 'gewone' schoolloopbaan. In een aantal gevallen wordt de schoolloopbaan alsnog onderbroken door een internationale migratie omdat de ouders het noodzakelijk achten dat hun kind(eren) een aantal jaren in het land van herkomst verblijven (Veenman, 1996, p.30). Zelfs bij het uitblijven van dergelijke drastische ingrepen, zal de schoolloopbaan van de tweede generatie er vaak anders uitzien dan die van autochtone leeftijdsgenoten. Hetzij door een (nog) sterke oriëntatie van de ouders op het herkomstland bij de keuze van een beroep en/of studierichting, hetzij door een beperkte kennis van het schoolsysteem in België (cfr. Veraart, 1996).

In deze bijdrage worden de resultaten van een aantal exploratieve analyses naar de onderwijspositie van Turkse en Marokkaanse mannen in België samengebracht. De aandacht spitst zich daarbij in mindere mate toe op de oudere Turkse en Marokkaanse mannen, maar veeleer op de schoolloopbaan van de zij-instromers, de tweede generatie en de jonge eerste generatie. Van deze jonge generaties en cohorten bevindt een belangrijk deel zich nog in het onderwijs en werd de schoolloopbaan getrunceerd op het moment van de dataverzameling. Het huidige scholingsniveau van deze schoolgaanden kan echter niet gelijk verondersteld worden aan het eindniveau: sommige leerlingen zullen hun huidige opleiding niet afronden, anderen zullen daar wel in slagen en zelfs een hogere opleiding aanvatten (cfr. Veenman, 1996). Dit gegeven heeft ernstige implicaties voor de vergelijking van generaties en cohorten, aangezien verondersteld kan worden dat de mate waarin schoolloopbanen worden verdergezet of afgebroken naar groepering verschilt. Om bij de vergelijking van generaties en cohorten abstractie te maken van deze getrunceerde observaties, werd gebruik gemaakt attritietafels of 'life tables'. Waarom en in welke zin de met behulp van attritietafels gecorrigeerde opleidingsverdeling verschilt van ongecorrigeerde indicatoren, wordt verder in detail behandeld.

De gebruikte data zijn afkomstig van de twee surveys 'Migratiegeschiedenis en sociale mobiliteit' die in de periode 1994-1996 nationaal werden uitgevoerd bij de Turkse en de Marokkaanse mannelijke populatie van 18 jaar en ouder. De vragenlijst is dezelfde voor de beide groepen en bestaat in vier taalversies (Turks-Nederlands, Turks-Frans, Arabisch-Nederlands en Arabisch-Frans). Voor de beide surveys werd beroep gedaan op Turkse en Marokkaanse interviewers in een 'face to face' survey. Met het oog op representativiteit werd telkens gebruik gemaakt van een proportioneel gestratificeerde bloksteekproef. Het geheel van blokken bestond daarbij uit gemeenten met meer dan 100 personen van Turkse of Marokkaanse nationaliteit. De blokken werden voorafgaandelijk naar verstedelijkingsgraad gestratificeerd om een proportionele verdeling van de respondenten in de grote agglomeraties en in de kleinere steden en gemeenten te waarborgen. Binnen de aangeduide gemeenten werden de respondenten aselekt geïdentificeerd op basis van het Rijksregister. In het totaal zijn voor de Turkse en Marokkaanse mannen respectievelijk 1462 en 1286 bruikbare interviewformulieren beschikbaar. Voor de Marokkaanse survey werden per gemeente wegingscoëfficiënten berekend om de proportionaliteit te herstellen waar deze ten gevolge van non-respons in het gedrang kwam.

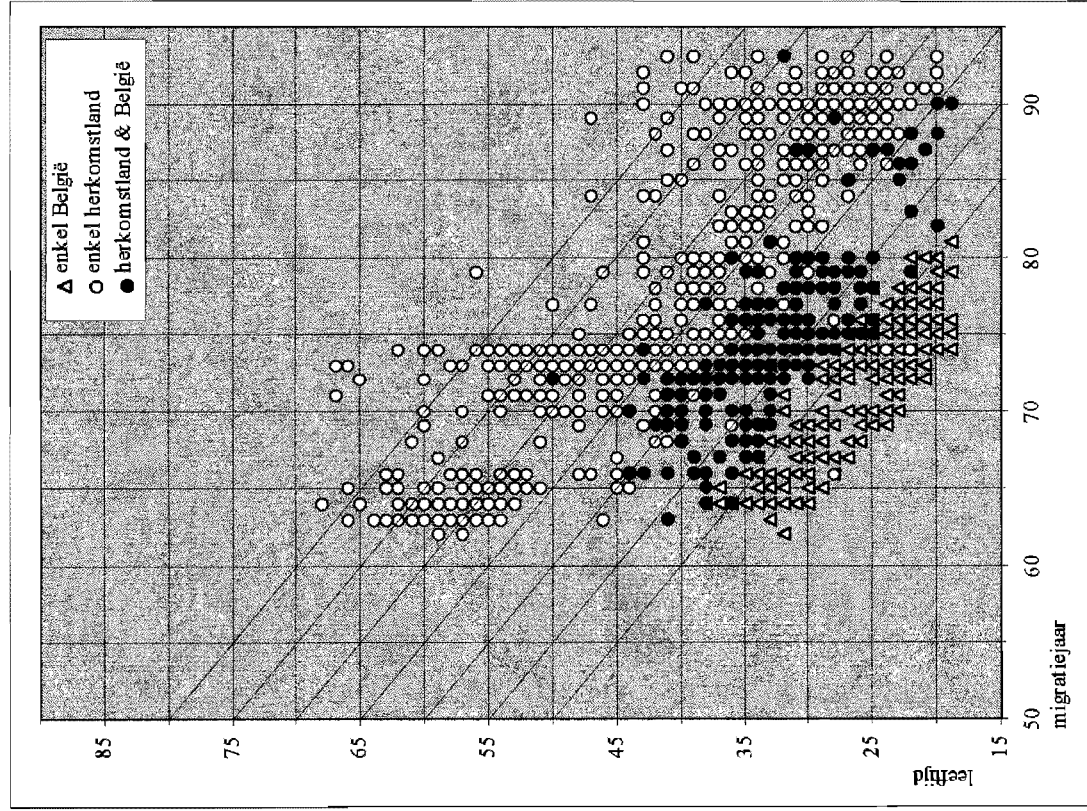
## 2. Een typologie van schoolloopbanen onder migratie

Als uitvalsbasis voor meer gedetailleerde analyses, werden in eerste instantie slechts een zestal types schoolloopbaan onderscheiden: 1) schoolloopbanen waarbij enkel onderwijs werd gevolgd in het land van herkomst, 2) schoolloopbanen waarbij het onderwijs werd aangevat in het land van herkomst en vervolgens na migratie werd verdergezet in België, 3) schoolloopbanen waarbij na de eigenlijke migratie nog een studieperiode volgt in het land van herkomst, 4) schoolloopbanen waarbij enkel onderwijs gevolgd werd in België 5) schoolloopbanen waarin studieperiodes voorkomen in andere landen dan België of het land van herkomst en tot slot 6) werden in een laatste vorm alle Turkse en Marokkaanse mannen ondergebracht die nooit onderwijs hebben gevolgd. Figuren 1a tot 1d vormen de grafische weergave van de samenhang tussen de zes grondvormen enerzijds en de kenmerken leeftijd, migratieleeftijd en migratieperiode anderzijds<sup>1</sup>. Meer gedetailleerde cijfers werden waar nodig opgenomen in bijlage<sup>2</sup>.

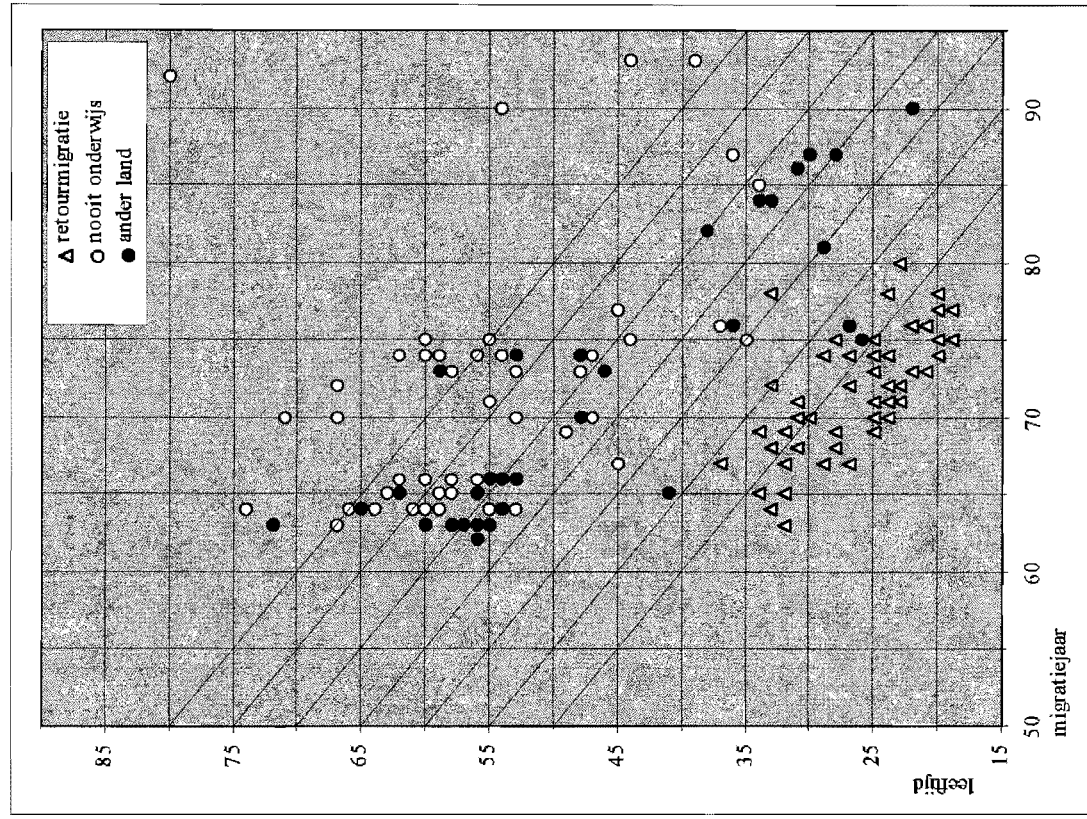
<sup>1</sup> Op deze scatterplots zijn migratiejaar en leeftijd terug te vinden op respectievelijk X & Y-as. Voor elk individu kan de migratieleeftijd bepaald worden in functie van de leeftijd op het moment van de survey en het migratiejaar. Op de plot wordt migratieleeftijd weergegeven door de diagonale lijnen: van onder naar boven duiden zij respectievelijk een migratieleeftijd van 5, 10, 15, 20, 25, 30 en 35 jaar aan.

<sup>2</sup> Bijlagen 1a & b bevatten de verdeling voor respectievelijk Turkse en Marokkaanse mannen naar leeftijd, migratieleeftijd en land van scholing. Bijlagen 2a & b geven respectievelijk voor Turkse en Marokkaanse mannen de verdeling naar migratieleeftijd, migratieperiode en land van scholing.

Figuren 1 a & b. Schoolloopbaan van Turkse mannen naar leeftijd, migratiejaar en leeftijd bij migratie

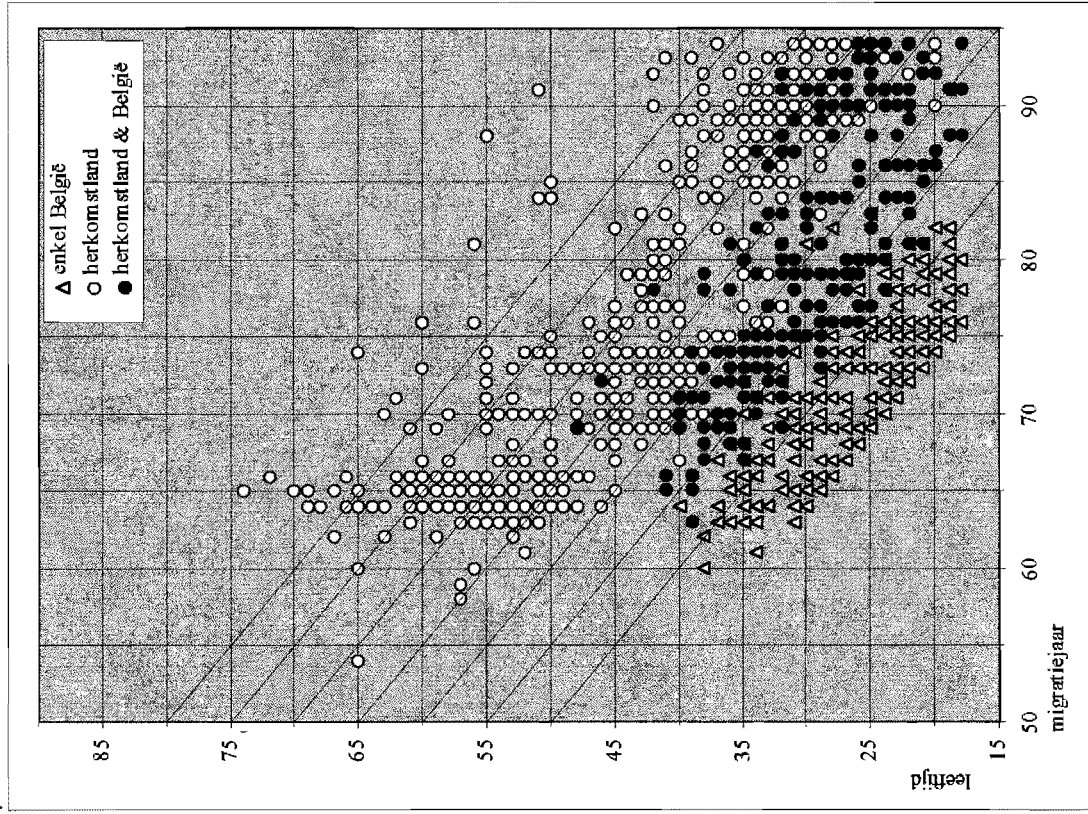


Bron : Survey VUB UG ULG

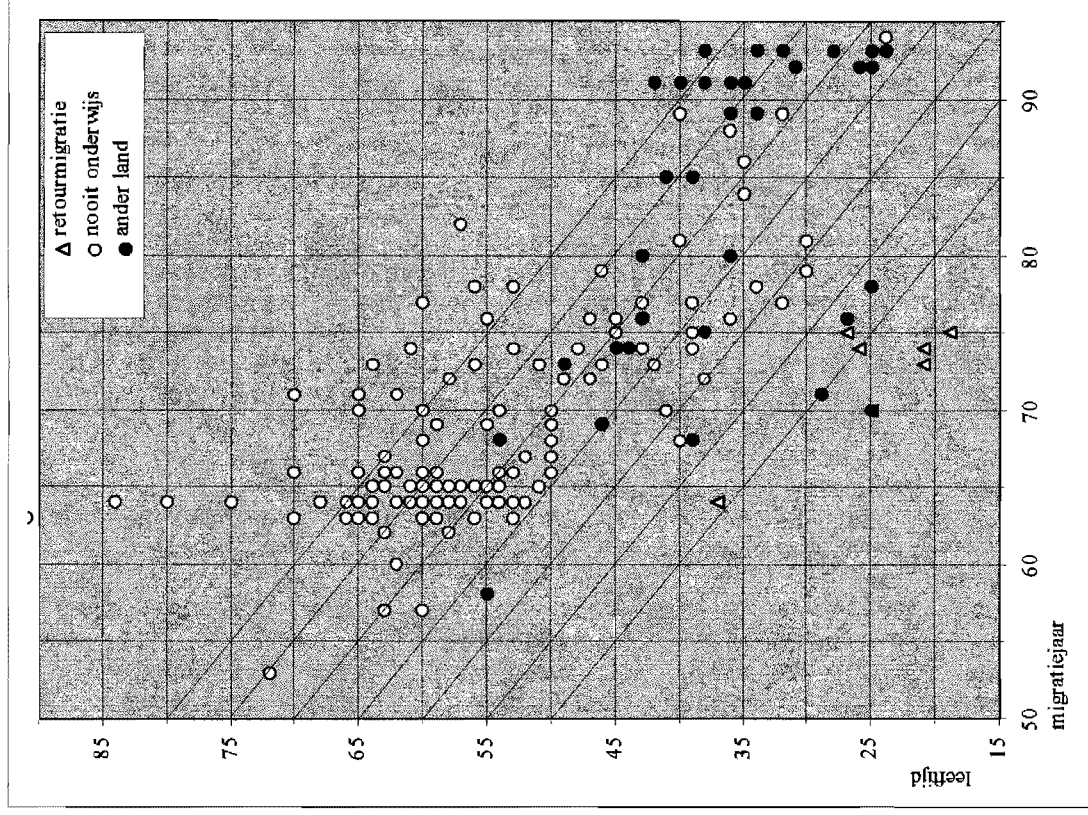


Bron : Survey VUB UG ULG

Figuren 1 c & d. Schoolloopbaan van Marokkaanse mannen naar leeftijd, migratiejaar en leeftijd bij migratie.



Bron : Survey VUB UG ULG



Bron : Survey VUB UG ULG

De meest extreme groep die onder Turken en Marokkanen is terug te vinden op het vlak van schoolloopbanen en onderwijsposities, zijn mannen die nooit onderwijs hebben gevolgd. Deze 'uitbijters' blijken in de praktijk een vrij omvangrijke groep te vormen. Vier procent van de bevroegde Turkse mannen bevindt zich in deze situatie, voor de Marokkaanse mannen loopt dit zelfs op tot elf procent. De scatterplots laten toe deze groep preciezer te definiëren in termen van leeftijd en migratieleeftijd.

De leeftijdsverdeling van de groep mannen die nooit onderwijs hebben gevolgd, blijkt bij de Turken en de Marokkanen vrij gelijkaardig te zijn: in 75 procent van de gevallen gaat het om mannen die ouder zijn dan vijftig jaar. Dertigers en veertigers hebben een vrij beperkt aandeel in de groep die nooit school heeft gelopen, respectievelijk zo'n 10 en 15 procent. Wat al deze mannen, ongeacht hun leeftijd, gemeenschappelijk hebben is hun vrij hoge migratieleeftijd. Zowel bij de Turken als bij de Marokkanen was 95 procent van de ongeschoolden 18 jaar of ouder op het moment van de migratie, de overige 5 procent was alleszins ouder dan 12 jaar. Als we ons beperken tot de groep die 18 jaar of ouder was op het moment van de migratie, kunnen we bovendien vaststellen dat het aandeel mannen dat nooit onderwijs gevolgd heeft steeds kleiner wordt voor jongere geboortecohorten. Op dit punt bestaan echter wel markante verschillen tussen de beide nationaliteiten. Zo heeft ruim de helft van de Marokkaanse 60-plussers nooit onderwijs gevolgd, voor hun Turkse leeftijdsgenoten is dat nauwelijks een derde. Ook voor de jongere cohorten liggen de percentages telkens twee- tot driemaal lager bij de Turkse mannen. Waar een kleine 30 procent van de 50 tot 59 jarigen, 12 procent van de 40 tot 49 jarigen en een kleine 5 procent van de 30 tot 39 jarigen bij de Marokkanen nooit school heeft gelopen, bedraagt dit bij de Turken respectievelijk slechts 13, 5 en 2 procent. Een verklaring van deze verschillen dient, gezien de migratieleeftijd van de betrokkenen, gesitueerd te worden in de herkomstlanden en meer bepaald de nationale onderwijsstelsels.

In vergelijking met Marokko is de uitbouw van een nationaal onderwijsstelsel in Turkije vrij vroeg van start gegaan. Vanaf de oprichting van de Turkse republiek in 1923, was een centrale rol weggelegd voor het onderwijs bij de uitbouw van een nationalistische ideologie en werd de leerplicht ingesteld voor het lager onderwijs (Timmerman, 1996, p.122 e.v.). Tegen het midden van de jaren dertig - het moment waarop de oudere Turkse mannen in de survey in het onderwijs begonnen in te stromen - was de leerplicht met andere woorden sinds geruime tijd van kracht. In de praktijk heeft de opvolging van de leerplicht echter een geleidelijke opmars gekend, gekenmerkt door sekseverschillen en een sterke regionale diversiteit. Zo is de instroom in het lager onderwijs gestegen van 22 procent in 1924, tot een niveau van 86 procent in 1984 en 94 procent in 1991 (Oney, 1995, p.1005; Timmerman, 1996, p.131,145). Het dalende aandeel ongeschoolden over de verschillende geboortecohorten in de survey, kan dan ook beschouwd worden als de weerspiegeling van deze toenemende onderwijsparticipatie.

Ook Marokko zag zich na de onafhankelijkheid voor de opgave geplaatst een nationaal onderwijsstelsel op te zetten op basis van de bestaande onderwijsnetten. Voor Marokko stelde het vraagstuk zich echter pas in 1956, ruim dertig jaar later dan in Turkije. De principes die aan de grondslag lagen voor de hervorming van het onderwijs in 1957, vormen tot op heden de basis van het onderwijsbeleid in Marokko: eenmaking van de

verschillende onderwijsystemen, gelijke toegang tot onderwijsvoorzieningen, Arabisch als voertaal in het onderwijs en tot slot, Marokkaanse leerkrachten voor de klas. Sinds de onafhankelijkheid is de instroom in het lager onderwijs opmerkelijk gestegen tot 65 procent begin jaren tachtig en 75 procent in 1992 (Radi, 1995, p.665; Lahjomri, 1988, p.490). Net als in Turkije wordt deze stijging echter gekenmerkt door sekseverschillen en regionale diversiteit (Lahjomri, 1988, p.490,492). Het relatief hoge aandeel ongeschoolden, ook bij de jongere geboortecohorten, lijkt dan ook te wijten aan de vrij late totstandkoming van een ruimer toegankelijk onderwijsbestel.

Voor Turkse en Marokkaanse mannen die als kind wel de weg naar de schoolbanken gevonden hebben, verwachten we een sterke samenhang tussen de migratieleeftijd enerzijds en het land van scholing anderzijds. De diagonale gelaagdheid in de figuren 1a tot d lijkt dit vermoeden ook te bevestigen. Idealiter verwachten we dat kinderen die in België geboren zijn of voor hun zesde levensjaar (het begin van de basisschool in zowel Turkije als Marokko) gemigreerd zijn, enkel onderwijs gevolgd zullen hebben in België. Van jongeren die tussen 6 en 18 jaar het herkomstland achter zich gelaten hebben, verwachten we dat ze in toenemende mate hun schoolloopbaan reeds hebben aangevat in het herkomstland en na de migratie de draad weer hebben opgenomen in België. We dienen er echter vanuit te gaan dat naarmate de migratieleeftijd stijgt, de kans op een dergelijke verderzetting zal dalen en meer en meer migranten enkel onderwijs gevolgd zullen hebben in het land van herkomst. Hoewel een dergelijke voorstelling van schoolloopbanen onder migratie een grove vereenvoudiging is van de realiteit, leent ze zich uitstekend tot het opsporen van afwijkende patronen. Concreet zullen we nagaan hoe de verdeling naar land van scholing wijzigt naarmate de leeftijd bij migratie vordert. Hierbij zal het vaak nuttig blijken de achtergrondinformatie over de onderwijsparticipatie in de herkomstlanden, in het achterhoofd te houden.

### **2.1 De tweede generatie**

De jongste groep die we in termen van migratieleeftijd onderscheiden, bestaat uit migranten die in België geboren zijn of voor hun zesde levensjaar naar België zijn gekomen. Zowel bij de Turken als bij de Marokkanen zijn zij goed voor een kwart van de steekproefpopulatie. In wat volgt wordt deze groep beschouwd als zijnde de tweede generatie, hoewel die term strikt genomen enkel van toepassing is op Turken en Marokkanen die in België geboren zijn. Met het oog op schoolloopbanen is de vraag waar deze jongeren precies geboren zijn echter minder relevant dan de vraag of zij onder- dan wel zij-instromers zijn in het Belgische onderwijs (cfr. Veenman, 1996, p.8,179). Aangezien kinderen in België vanaf zes jaar leerplichtig worden, leek het optrekken van de migratieleeftijd bij de afbakening van de tweede generatie dan ook aangewezen (Philippart, 1995, p.87). Hiermee is echter niet gezegd dat alle jongeren van de tweede generatie enkel school zouden gelopen hebben in België, of nog, dat alle jongeren die wel enkel school hebben gelopen in België zouden behoren tot de tweede generatie. Op dit vlak bestaat bovendien nogal wat verschil tussen de Marokkaanse en de Turkse tweede generatie.

De Marokkaanse tweede generatie leunt het dichtst aan bij wat we idealiter vooropstelden: ruim 96 procent heeft enkel in België op de schoolbanken gezeten. Voor hun Turkse collega's ligt dit aandeel een stuk lager,

'slechts' 86 procent heeft enkel in België school gelopen. Dit verschil kan nagenoeg volledig op rekening geschreven worden van wat we als retourmigratie kunnen omschrijven: jongeren die na hun migratie naar België terugkeren naar het herkomstland om er te studeren en vervolgens opnieuw naar België verhuizen. Als we even op de zaken vooruit lopen, blijkt retourmigratie zich bij de Turken in even sterke mate voor te doen bij de groep die gemigreerd is tussen 6 en 12 jaar. In de praktijk neemt deze retourmigratie dan ook verschillende vormen aan. Zo komt het voor dat tweede generatie jongeren hun schoolloopbaan beginnen in België, een tijdje studeren in Turkije en vervolgens in België de draad weer oppikken, het omgekeerde geval doet zich voor bij kinderen die al school liepen in het land van herkomst en dus tijdens de leerplichtige leeftijd voor het eerst naar België kwamen. Tweede generatie jongeren die enkel onderwijs hebben gevolgd in het land van herkomst of jongeren met een schoolloopbaan in het herkomstland die onderbroken werd door een migratie naar België zonder ook school te hebben gelopen in België, vormen een zeer beperkte groep. Uit Nederlandse literatuur blijkt overigens dat dit fenomeen zeker niet exclusief is voor België, of voor Turkse en Marokkaanse migranten (Veraart, 1996, p.125; Veenman,1996(2), p.30). Wel is duidelijk dat deze vorm van retourmigratie bij de Marokkanen een minder hoge vlucht heeft genomen dan bij de Turken. Een deel van de verklaring situeert zich vermoedelijk op het vlak van migratiemotieven. De Marokkaanse migratie zou, veel meer dan de Turkse, gekenmerkt worden door een sociaal-cultureel karakter: 'een wil om te breken met de heersende waarden en remmende structuren in hun land' (Reniers & Surkyn, 1997, p.60). Met deze 'remmende structuren' in het achterhoofd, dient te worden opgemerkt dat het Marokkaanse onderwijsstelsel tot op heden in volle ontwikkeling is, en bijvoorbeeld nog steeds aanzienlijke beperkingen kent wat betreft de doorstroming tussen de verschillende opleidingsniveaus. Dit maakt retourmigratie om studieredenen weinig aantrekkelijk voor Marokkanen in België. De enorm toegenomen studiemigratie van Marokko naar België (cfr. infra), lijkt deze stelling inderdaad te bevestigen.

## **2.2 6 tot 11 jaar bij migratie.**

De tweede klasse die we onderscheiden met betrekking tot migratieleeftijd, was 6 tot 11 jaar op het moment van de migratie. Van deze groep verwachten we dat ze grotendeels hun schoolloopbaan zijn begonnen in het herkomstland en deze na migratie hebben verdergezet in België. Zowel bij de Turken als bij de Marokkanen blijkt deze verwachting ook in aanzienlijke mate te stroken met de realiteit: respectievelijk 48 en 43 procent blik terug op een gedeelde schoolloopbaan. Net als bij de tweede generatie, ressorteert een kleine 12 procent van de Turkse mannen die op deze leeftijd zijn gemigreerd onder de noemer retourmigratie. Opnieuw ligt het niveau voor de Marokkanen, met nauwelijks 3 procent, een stuk lager. Wellicht het meest opmerkelijk voor deze migratieleeftijd is het nog erg hoge aandeel dat enkel onderwijs heeft gevolgd in België, zo'n 36 procent van de Turken en ruim de helft van de Marokkanen. Als we een blik vooruit werpen op de volgende categorie, de migranten die gemigreerd zijn tussen 12 en 17 jaar, dan blijkt nog steeds een kleine 6 procent van de Marokkanen enkel school te hebben gelopen in België. Dit gebrek aan 'vooropleiding' dient opnieuw te worden gezien in het licht van de lage onderwijsparticipatie in de herkomstlanden. Net als bij de ongeschoolden liggen de percentages voor de Marokkanen steevast een stuk hoger dan voor de Turken. Gezien de vrij hoge migratieleeftijd moeten deze migranten veeleer beschouwd worden als zij-instromers in het Belgische



onderwijs, waardoor zij zich negatief onderscheiden van de tweede generatie die eveneens grotendeels enkel in België school heeft gelopen.

### **2.3 12 jaar en ouder bij migratie.**

Een enkele uitzondering niet te na gesproken (namelijk de zes procent Marokkanen die enkel in België hebben gestudeerd), zijn er onder de Turkse en Marokkaanse mannen die tussen 12 & 17 jaar naar België zijn gemigreerd, nog slechts twee types schoolloopbaan terug te vinden: enerzijds schoolloopbanen waarbij enkel onderwijs werd gevolgd in het land van herkomst, anderzijds schoolloopbanen waarbij het onderwijs werd aangevat in het land van herkomst en vervolgens na migratie werd verdergezet in België. Tussen de beide nationaliteiten zijn er echter vrij forse verschillen terug te vinden wat de frequentie van deze types betreft. Van de Marokkanen die op deze leeftijd zijn gemigreerd, heeft 66 procent in België gestudeerd, voor de Turken ligt dit aandeel net 10 procent lager. Van de Marokkanen heeft met andere woorden ruim 30 procent zijn studies niet verdergezet na migratie, bij de Turken loopt dit op tot ruim 40 procent.

Zowel bij de Turken als bij de Marokkanen blijkt een internationale migratie tijdens de schoolloopbaan vaak gepaard te gaan met een terugval van het scholingsniveau. Zo heeft 20 tot 25 procent van de leerlingen die na migratie hadden moeten instromen op het niveau van lager secundair, eerst nog een aantal jaar lager onderwijs gevolgd. Anders dan bij de Marokkanen, is een dergelijke verderzetting van de schoolloopbaan minder courant bij de Turken. Dit blijkt overigens het geval te zijn ongeacht de precieze migratieleeftijd: voor alle klassen van migratieleeftijd ligt het percentage dat enkel onderwijs gevolgd heeft in het herkomstland hoger voor de Turken. Het lijkt dan ook dat Turken meer belang hechten aan het vinden van een baan dan aan de verderzetting van hun schoolcarrière (andere auteurs trekken overigens gelijkaardige conclusies cfr. Veenman, 1996, p.31; Veraart, 1996, p.125; Stoop, 1998). Voor de Marokkanen geldt het tegendeel: bij hen is er sprake van studiemigratie. Als we de participatie aan het Belgische onderwijs vergelijken voor de cohorten die achtereenvolgens zijn gemigreerd vóór 1970, tussen 1970 en 1974, tussen 1975 en 1984 en na 1984, dan kunnen we voor alle migratieleeftijden een sterke stijging vaststellen. Voor de Marokkanen met een migratieleeftijd van 18 tot 24 jaar is de onderwijsparticipatie aan het Belgische onderwijs voor de opeenvolgende migratiecohorten bijvoorbeeld gestegen tot een niveau van 40 procent bij de recentst gemigreerde groep. Zelfs Marokkaanse migranten met een migratieleeftijd van 25 jaar of ouder kennen recent een stijging van de onderwijsparticipatie. De oorzaken die aan de grond liggen van deze studiemigratie, zijn vermoedelijk grotendeels dezelfde als diegene die verantwoordelijk waren voor de afwezigheid van retourmigratie. Er kan echter een belangrijke bijkomende factor aangehaald worden: ten opzichte van Turkse migranten, hebben Marokkanen een enorme taalvoorsprong. Een belangrijk programmapunt bij de onderwijshervorming in Marokko in 1957 was, zoals gezegd, het gebruik van Arabisch als voertaal in het onderwijs. Het enorme aantal leerlingen en vooral het gebrek aan leerkrachten die in staat waren om exacte vakken in het Arabisch te doceren, hebben echter een tweetaligheid - Frans/Arabisch - in het Marokkaanse onderwijs tot gevolg gehad. De dominantie van Frans als voertaal in het onderwijs, is in Marokko verantwoordelijk voor een hoge graad van zittenblijven en schooluitval (Lahjomri, 1988, p.492; Radi, 1995).

Voor anderen betekent de kennis van het Frans wellicht een aanzet en mogelijkheid om te ontkomen aan de onderwijsbeperkingen in eigen land.

Een groep die tot nog toe buiten beschouwing is gebleven, zijn de Turkse en Marokkaanse mannen die in hun schoolcurriculum nog andere landen hebben aangedaan dan hun herkomstland of België. In de surveydata vormen deze 'buitenlandse' studieperiodes een blinde vlek: de informatie blijft beperkt tot het land, de beginleeftijd en de eindleeftijd van het studieverblijf. Gezien precieze gegevens over scholingsniveau en diploma ontbreken, is voor deze respondenten geen volledige reconstructie van de schoolloopbaan mogelijk. Dit impliceert dat deze groep eveneens een marginale positie toebedeeld zal krijgen wanneer de aandacht verschuift naar de onderwijspositie van Turkse en Marokkaanse mannen in België.

### **3. Schoolloopbaan als overlevingsfunctie**

Het is maar de vraag of de heterogeniteit die we konden vaststellen op het vlak van schoolloopbanen onder migratie, ook geïnterpreteerd mag worden in termen van verschillen in opleidingsniveau. Om een dergelijke vergelijking tussen cohorten met verschillende migratiegeschiedenis mogelijk te maken, wordt gebruik gemaakt van attritietafels of 'life tables'. De grondgedachte daarbij is dat het opleidingsniveau van een bepaalde cohorte het resultaat is van een specifiek patroon van schoolverlaten dat zich vanaf het begin van de basisschool doorheen de verdere schoolloopbaan manifesteert.

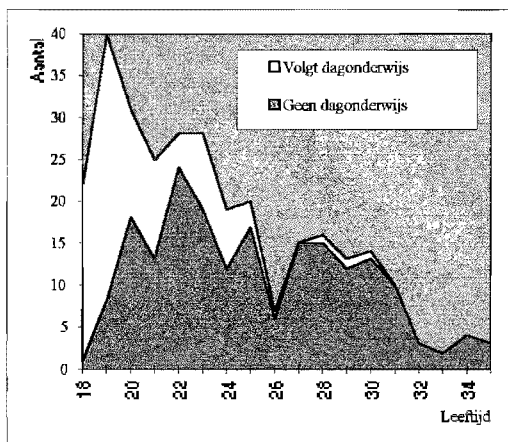
Voor jongere cohorten verschillen de resultaten van deze procedure vrij aanzienlijk van het beeld dat andere indicatoren ons opleveren. Problematisch bij jonge cohorten is dat slechts een beperkte groep zijn studies reeds heeft beëindigd en dus een aanzienlijk deel van deze cohorten zich nog op de schoolbanken bevindt. Voor de groep schoolgaanden kan bovendien niet onmiddellijk vastgesteld worden welk opleidingsniveau zij zullen realiseren: sommigen zullen hun huidige opleiding niet afronden, anderen zullen daar wellicht wel in slagen en eventueel een hogere opleiding aanvatten. Het is met name de differentiële behandeling van de groep schoolgaanden die het verschil tussen indicatoren teweegbrengt.

Een eerste mogelijkheid voor de bepaling van de opleidingsniveau van deze jonge cohorten bestaat erin de groep schoolgaanden, waarvan de uitkomsten vooralsnog onduidelijk zijn, buiten beschouwing te laten en enkel gebruik te maken van het opleidingsniveau van het deel van de cohorte dat zijn schoolloopbaan beëindigd heeft. Cohortelieden met een lange schoolloopbaan lopen dan echter een verhoogde kans om uit het beeld te verdwijnen, terwijl cohortelieden met een korte schoolloopbaan (o.a. cohortelieden die het sterkst op arbeid zijn geïntereerd) oververtegenwoordigd zijn in de groep waarop de berekeningen zijn gebaseerd. Het gebruik van deze indicator leidt dan ook tot een aanzienlijke onderschatting van het opleidingsniveau.

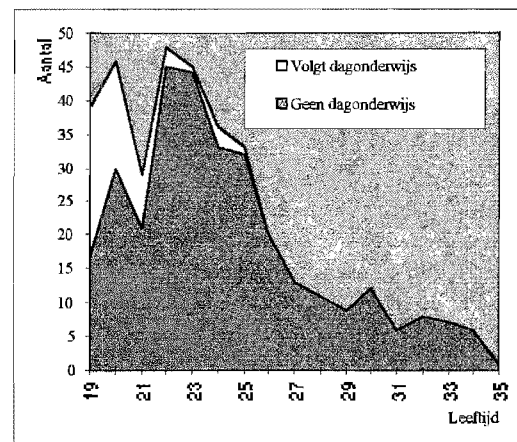
Een alternatieve berekening bestaat erin het gerealiseerde opleidingsniveau van de schoolverlaters samen te voegen met het huidige opleidingsniveau van schoolgaanden. Hoewel deze werkwijze een heel eind lijkt tegemoet te komen aan de kritiek van onderschatting, blijkt ook deze oplossing weinig bevredigend eenmaal de onderliggende assumpties - zero drop-out en zero doorstroming - worden geëxpliciteerd. Bij de berekening van

het opleidingsniveau van de gehele cohorte, worden studenten gefixeerd op hun huidige niveau. Dit heeft als kwalijk gevolg dat deze indicator bijzonder gevoelig wordt voor verschillen in de leeftijdsstructuur van de schoolgaanden. Uit figuur 2 blijkt duidelijk dat deze situatie meer is dan een hypothese. Met name de vergelijking tussen de Marokkaanse tweede generatie en hun eerste generatie leeftijdsgenoten wordt erdoor verstoord: in de verdeling naar opleidingsniveau stranden schoolgaanden van de tweede generatie grotendeels op het niveau van hoger secundair, de gemiddeld enkele jaren oudere eerste generatie leeftijdsgenoten stoten door tot het hoger onderwijs. Het potentieel dat nog aanwezig is bij de tweede generatie studenten wordt met andere woorden genegeerd.

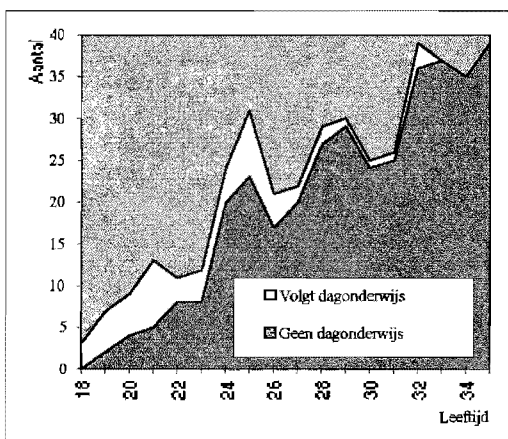
Figuur 2a. Marokkaanse mannen, onderwijsparticipatie van de tweede generatie.



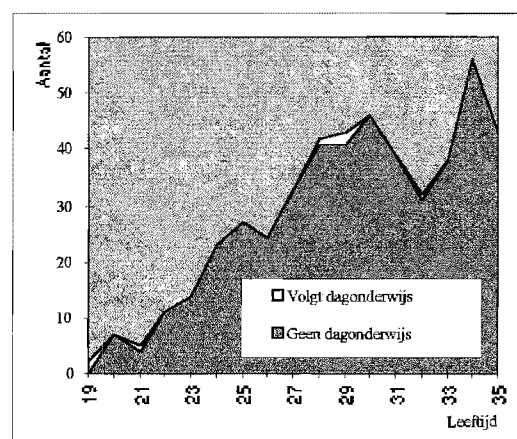
Figuur 2b. Turkse mannen, onderwijsparticipatie van de tweede generatie.



Figuur 2c. Marokkaanse mannen, onderwijsparticipatie van eerste generatie leeftijdsgenoten.



Figuur 2d. Turkse mannen, onderwijsparticipatie van eerste generatie leeftijdsgenoten.



Bron : Survey VUB UG ULG.

In wat volgt wordt ervoor geopteerd het gerealiseerde opleidingsniveau te benaderen als de finale uitkomst van de volledige schoolloopbaan. Om bijvoorbeeld voor de tweede generatie Marokkanen de verdeling naar opleidingsniveau te achterhalen, moeten we de schoolloopbaan van alle tweede generatie jongeren reconstrueren. Het aandeel van de tweede generatie met een diploma van het hoger secundair onderwijs is dan

afhankelijk van een aantal generatiespecifieke parameters, zoals de doorstroming van lager naar hoger secundair onderwijs, de drop-out in het hoger secundair, de doorstroming van hoger secundair naar hoger onderwijs en de drop-out in het hoger onderwijs. Voor het opstellen van de opleidingsverdeling kan echter geen beroep worden gedaan op het verloop van de geobserveerde cohorte: bij de tweede generatie Marokkanen wordt het aandeel met een diploma hoger onderwijs niet enkel beïnvloed door de cohortespecifieke drop-out en doorstromingsratio's, maar eveneens door het aantal tweede generatie jongeren dat op het moment van de meting nog in het secundair onderwijs zat. Zoals gezegd is het allesbehalve zeker dat deze jongeren geen diploma van het hoger onderwijs zullen behalen, hun schoolloopbaan werd enkel getrunceerd op het moment van de survey. Als we willen achterhalen of de tweede generatie het beter doet dan hun eerste generatie leeftijdsgenoten door bijvoorbeeld het aandeel met een diploma hoger onderwijs voor beide groepen te vergelijken, dient abstractie te worden gemaakt van het precieze aantal dat zijn schoolloopbaan al dan niet heeft afgerond. Hiertoe wordt voor elke generatie gebruik gemaakt van een fictieve cohorte: aan de hand van de groepspecifieke doorstromings- en drop-out ratio's van de betreffende generatie wordt dan voor een fictieve groep van 100 leden het schoolverloop volledig in kaart gebracht. Vervolgens wordt van de schoolloopbaan van deze fictieve cohorte het gerealiseerde opleidingsniveau afgeleid. Hier wordt meteen duidelijk waarom er voor oudere cohorten geen verschil opduikt tussen de verschillende indicatoren: in tegenstelling tot jonge cohorten wordt het schoolverloop van de geobserveerde cohorte niet vertekend door afgesneden observaties, waardoor het verloop van de geobserveerde cohorte samenvalt met dat van de fictieve.

#### **4. Onderwijspositie van Turkse en Marokkaanse mannen**

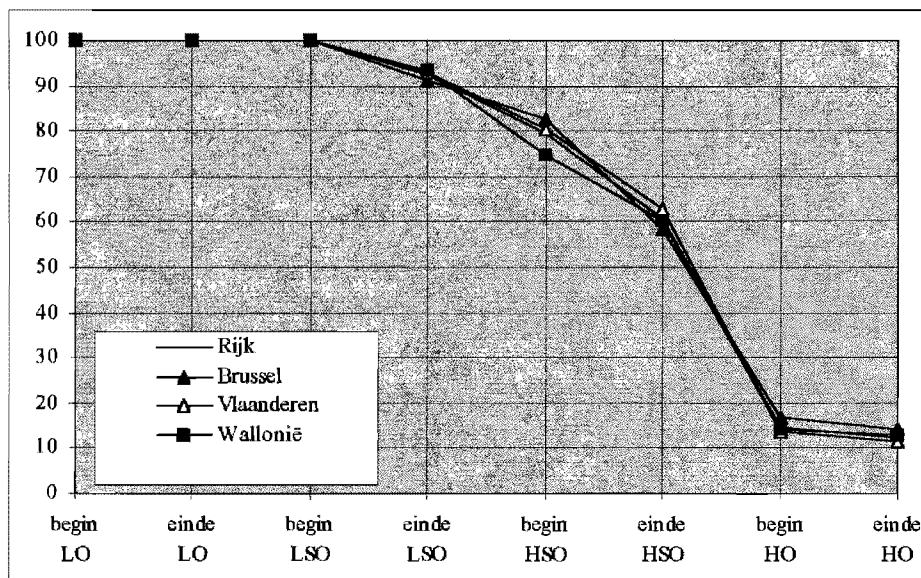
Bij het in kaart brengen van de onderwijspositie van Turkse en Marokkaanse mannen richt de focus zich in eerste instantie op de jongste leeftijdscategorieën. De tweede generatie is de eerste groep die daarbij prominent in beeld verschijnt en meer bepaald de schoolloopbaan van de tweede generatie jongeren die enkel in België onderwijs hebben gevolgd. Voor de tweede generatie zouden we kunnen verwachten dat de schoolloopbaan voor Turken en Marokkanen gelijkaardige vormen aanneemt. De aandacht gaat bij de tweede generatie dan ook vooral uit naar gewestelijke en nationaliteitsgebonden verschillen in studieoriëntatie, en niet zozeer naar de impact van de migratie op het verdere verloop van de schoolloopbaan. Deze laatste vraag duikt wel op bij het evalueren van het verloop van de schoolloopbaan van de zij-instromers die, naargelang de precieze migratieleeftijd, op de verschillende onderwijsniveaus van het Belgische onderwijs zijn ingestroomd. Bij deze evaluatie fungeert enerzijds de onderwijspositie van de tweede generatie als referentiepunt, anderzijds de onderwijspositie van leden van dezelfde migratiecohorte die hun schoolloopbaan niet hebben verdergezet in België.

##### **4.1 De tweede generatie: onderinstromers in het Belgische onderwijs**

De Turkse en de Marokkaanse tweede generatie behoren met hun migratieleeftijd onder de zes jaar tot de onderinstromers in het Belgische onderwijs en blikken terug op een ononderbroken schoolloopbaan. Grafieken 3a & b geven naar gewest voor respectievelijk Turkse en Marokkaanse mannen weer hoe het schoolverlaten zich vanaf het begin van de lagere school doorheen de verdere schoolloopbaan manifesteert. Voorschools onderwijs blijft bij deze reconstructie van de schoolloopbaan buiten beschouwing, zowel voor de tweede

generatie als voor de deelpopulaties die verder worden bestudeerd. Voor cohorten die bij migratie ouder waren dan 6 jaar en hun schoolloopbaan vaak al in het herkomstland hadden aangevat is dit een aangewezen uitgangspunt. Zowel in Marokko als in Turkije is het aanbod voor kleuters vanwege het staatsonderwijs minimaal (Timmerman, 1996, p.123,153; Radi, 1995). De onderwijsparticipatie van kinderen aan het voorschools onderwijs is bijgevolg bijzonder laag, waardoor het begin van de schoolloopbaan voor het merendeel van de Turken en de Marokkanen de facto samenvalt met het begin van het lager onderwijs (Lahjomri, 1988; Radi, 1995; Timmerman, 1996, p.123,150,153). Net als in Turkije en Marokko heeft het voorschools onderwijs in België een facultatief karakter en met name voor Turkse en Marokkaanse ouders blijkt het weinig vanzelfsprekend om kleuters met een grote regelmaat naar school te sturen (Leman, 1991, p.150). Ook bij de tweede generatie doet er zich met andere woorden een substantiële instroom voor op niveau van het lager onderwijs<sup>3</sup>.

Figuur 3a. Schoolloopbaan van de Turkse tweede generatie naar gewest.



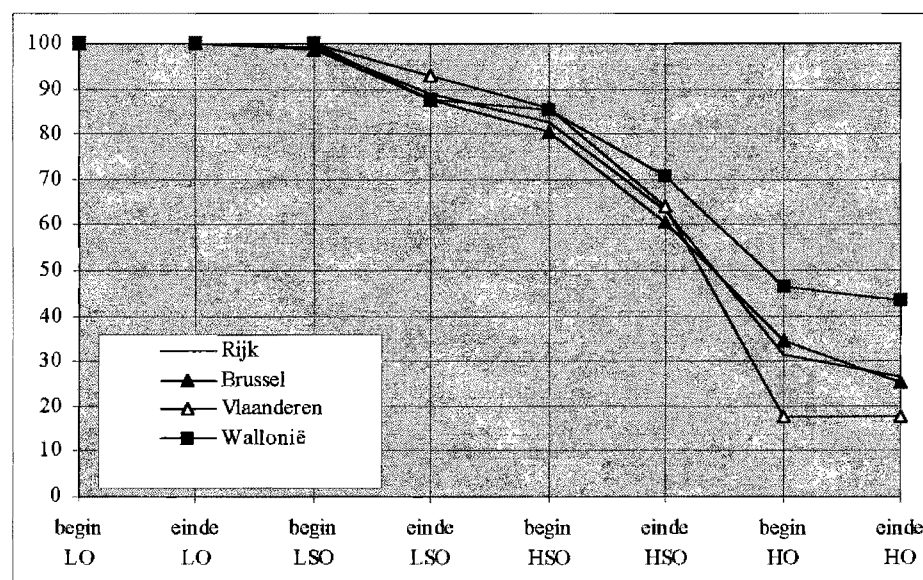
Bron: Survey VUB UG ULG

Uit de details met betrekking tot de schoolloopbaan van de Turkse tweede generatie blijkt dat er zich geen drop-out voordoet vóór het begin van het lager secundair onderwijs. Met andere woorden, alle tweede generatie Turken die het lager onderwijs in België hebben aangevat, slagen erin dit niet succes af te ronden en door te stromen naar het lager secundair onderwijs. Vanaf dit punt verlaat de Turkse tweede generatie echter in stijgend tempo de schoolbanken. Waar op het einde van het lager secundair nog ruim 92 procent van de oorspronkelijke cohorte in het zadel zit, daalt dit tot een kleine 80 procent aan het begin van het hoger secundair, 60 procent aan het einde van het hoger secundair onderwijs en nauwelijks 15 procent vat studies aan

<sup>3</sup> Eén en ander heeft implicaties voor de bepaling van het gerealiseerde opleidingsniveau. Aangezien er bij de tweede generatie geen jongeren zijn die nooit onderwijs hebben gevolgd of enkel school hebben gelopen op een voorschools niveau, is de opleidingsverdeling die wordt afgeleid van de schoolloopbaan van de fictieve cohorte zondermeer van toepassing voor de gehele tweede generatie. Voor migratiecohorten waar echter een aanzienlijk aandeel nooit onderwijs heeft gevolgd op een niveau van het lager onderwijs of hoger, wordt de opleidingsverdeling voor de gehele cohorte bekomen door de verdeling van de groep die wel onderwijs heeft gevolgd te wegen in functie van de verhouding tussen geschoolden enerzijds en ongeschoolden anderzijds. Voorbeeld bij uitstek van een dergelijke cohorte zijn de Marokkaanse mannen die vóór 1970 naar België zijn gemigreerd.

in het hoger onderwijs. Binnen het hoger onderwijs treed echter een kentering op in het tempo van de uitval: van de Turkse tweede generatie studenten die studies aan hogeschool of universiteit hebben aangevat, slaagt zo'n 85 procent er ook daadwerkelijk in het diploma op zak te steken. Hoewel in de drop-out en doorstromingsratio's van de verschillende opleidingsniveaus sprake is van regionale fluctuaties, leiden zij niet tot significante regionale verschillen wat betreft het gerealiseerde opleidingsniveau<sup>4</sup>

Figuur 3b. Schoolloopbaan van de Marokkaanse tweede generatie naar gewest.



Bron: Survey VUB UG ULG

In tegenstelling tot de Turkse tweede generatie, hebben de regionale verschillen in het verloop van de schoolloopbaan van de Marokkaanse tweede generatie een meer uitgesproken karakter. Tot op het einde van het lager secundair blijven deze regionale verschillen echter beperkt en verloopt de schoolloopbaan van de Marokkaanse tweede generatie parallel aan die van de Turkse tweede generatie, afgezien van een iets hogere uitval in het lager secundair voor de Marokkanen. Vanaf het einde van het lager secundair scheidt de Marokkaanse tweede generatie in Wallonië zich af van Vlaanderen en Brussel door een sterkere doorstroming naar het hoger secundair, een lagere drop-out in het hoger secundair en vooral een sterkere doorstroming naar het hoger onderwijs. Marokkaanse tweede generatie jongeren in Vlaanderen worden gekenmerkt door een zeer lage doorstroming naar het hoger onderwijs na het hoger secundair. Deze regionale verschillen in het verloop van de schoolloopbaan vertalen zich naar significante gewestelijke verschillen wat betreft het gerealiseerde opleidingsniveau<sup>5</sup>. Vlaanderen onderscheidt zich daarbij van Brussel en Wallonië door een oververtegenwoordiging van geschoolden op niveau van het hoger secundair en een ondervertegenwoordiging op het hoogste opleidingsniveau.

<sup>4</sup>  $\chi^2 = 1.88, df = 6, p = 0.9306.$

<sup>5</sup>  $\chi^2 = 14.08, df = 6, p = 0.0287$

Tabel 1. Gerealiseerd opleidingsniveau van de tweede generatie met onderwijs in België naar gewest en nationaliteit.

	Brussel		Vlaanderen		Wallonië		Rijk	
	Turken	Marokkanen	Turken	Marokkanen	Turken	Marokkanen	Turken	Marokkanen
geen diploma	0	0	0	0	0	0	0	0
lager onderwijs	9	13	7	7	7	12	7	11
lager secundair	33	27	30	29	33	17	32	26
hoger secundair	44	35	52	46	47	27	48	37
hoger onderwijs	14	25	11	18	13	44	13	26
totaal	100	100	100	100	100	100	100	100
N =	103	167	143	84	75	42	321	293

Bron: Survey VUB UG ULG

Een verdere diversificatie van schoolloopbanen naar de gevolgde studierichting in het secundair onderwijs, verschaft nuttige achtergrondinformatie bij de uitkomsten van de attritietafels en laat toe verschillen in studieoriëntatie tussen de Turkse en de Marokkaanse tweede generatie in kaart te brengen. In wat volgt baseren we ons op de verdeling naar studierichting op het einde van het hoger secundair onderwijs, waarbij onderscheid wordt gemaakt tussen algemeen vormende (ASO) richtingen enerzijds en beroeps- en technische richtingen (BTSO) anderzijds. Voor de reconstructie van deze verdeling wordt gebruik gemaakt van de verdeling ASO/BTSO van de leerlingen die de schoolbanken hebben verlaten na het beëindigen van het hoger secundair en de verdeling ASO/BTSO binnen het hoger onderwijs. Voor studenten die het hoger onderwijs succesvol beëindigd hebben, kan echter niet achterhaald worden welke richting zij doorlopen hebben in het secundair onderwijs. De verdeling ASO/BTSO voor het hoger onderwijs steunt dan ook op de gegevens van de drop-outs van het hoger onderwijs en studenten hoger onderwijs op het moment van de survey. We kunnen ervan uitgaan dat het hierbij eerder om een conservatieve schatting gaat van het aandeel ASO-studenten in het hoger onderwijs, daar de slaagkansen vermoedelijk gunstiger liggen voor studenten met een ASO-opleiding dan voor studenten met een BTSO-achtergrond.

Het percentage leerlingen met een ASO-opleiding bedraagt voor de Turkse tweede generatie aan het einde van het hoger secundair 17.1 procent in Brussel, 12.3 procent in Vlaanderen en 18.9 procent in Wallonië. Voor de Marokkaanse tweede generatie is dat respectievelijk 49.3, 13.3 en 58.8 procent. Voor een verdere uitwerking van de samenhang tussen nationaliteit, gewest en studierichting in het secundair onderwijs wordt gebruik gemaakt van een eenvoudig logit model<sup>6</sup>. Het model dat gespecificeerd werd, gaat ervan uit dat de odds op het volgen van een algemeen vormende richting in plaats van een beroeps- of technische richting in het hoger secundair variëren in functie van de nationaliteit en de woonplaats (i.c. gewest), maar dat er verder geen sprake is van interactie-effecten<sup>7</sup>. De belangrijkste parameters in dit model werden opgenomen in tabelvorm.

<sup>6</sup> Het model dat hier wordt besproken is een log-lineair logit model. Het gebruik van logistische regressie of Homals leidt tot substantieel dezelfde conclusies.

<sup>7</sup> De odds is de kansverhouding van de kans op het volgen van een algemeen vormende richting in het secundair onderwijs ten opzichte van de kans op het volgen van een beroeps- of technische richting. Voor de Turkse tweede generatie in Brussel bedraagt de odds op het volgen van ASO eerder dan BTSO bijvoorbeeld 0.206 (namelijk  $0.17/(1-0.17)$ ). De kans op het volgen van ASO is voor deze groep met andere woorden vijf keer kleiner dan de kans op het volgen van BSO of TSO.

Tabel 2. Netto-effecten van Gewest en Nationaliteit op de gevolgde studierichting in het secundair onderwijs\*.

Term	$\tau$	$\beta$
$\eta$	0.595	-1.038
$\tau_{aso\ turk}$	0.736	-0.612
$\tau_{aso\ marokkaan}$	1.358	0.612
$\tau_{aso\ brussel}$	1.156	0.291
$\tau_{aso\ vlaanderen}$	0.677	-0.781
$\tau_{aso\ wallonië}$	1.278	0.491

\*  $\lambda^2 = 5.4818$ ,  $df = 2$ ,  $\alpha = 0.0645$

Net zoals bij regressie-analyse wordt de invloed van nationaliteit en gewest op studierichting uitgedrukt in de vorm van een lineaire vergelijking. Bij de interpretatie van de effecten dient er echter rekening mee te worden gehouden dat bij een logit-analyse niet de odds, maar wel de natuurlijke logaritme van de odds als te verklaren grootte worden gebruikt. De odds op het volgen van ASO eerder dan BTSO bedraagt gemiddeld over de categorieën van nationaliteit en gewest 0.35 ( $e^{-1.038}$ ). Gemiddeld over de verschillende gewesten, ligt de kans op ASO bij de tweede generatie Marokkanen met een odds van 0.653 ( $e^{-1.038+0.612}$ ) echter beduidend hoger dan bij de Turkse tweede generatie met een odds van 0.192 ( $e^{-1.038+0.612}$ ). Ongeacht nationaliteit duiken eveneens sterke verschillen in studieoriëntatie op naar woonplaats. In Vlaanderen wordt het minst algemeen vormend onderwijs gelopen (odds 0.162). In Brussel en Wallonië liggen de kansen op ASO beduidend hoger (odds respectievelijk 0.474 & 0.579). Naargelang de nationaliteit en de woonplaats lopen de kansen op het volgen van ASO binnen de tweede generatie met andere woorden sterk uiteen. De extremen worden daarbij ingevuld door enerzijds de Turkse tweede generatie in Vlaanderen en de Marokkaanse tweede generatie in Wallonië, met odds van respectievelijk 0.088 en 1.067.

Gezien de sterke geografische concentratie van Turken in Vlaanderen en Marokkanen in Wallonië zijn deze extremen veeleer regel dan uitzondering. Achter de sterk verschillende onderwijspositie van de Turkse en de Marokkaanse tweede generatie zoals die onder meer tot uiting komt op niveau van het Rijk, gaat een sterk verschillende studieoriëntatie schuil. Turkse tweede generatie jongeren kiezen in het secundair onderwijs vaker dan Marokkanen voor een schoolloopbaan in beroeps- en technische richtingen, waarbij ze de school meestal verlaten na het beëindigen van het hoger secundair. Marokkanen getuigen met hun keuze voor algemeen vormende richtingen van een hoger aspiratieniveau en mikken op doorstroming naar hogere opleidingen. Dat hierbij ook vaak té hoog gemikt wordt, kan opgemaakt worden uit de hogere drop-out voor de Marokkaanse tweede generatie in lager secundair en hoger onderwijs. Met het oog op het gerealiseerde opleidingsniveau betekent dit dat de Marokkaanse tweede generatie in vergelijking met de Turkse licht respectievelijk sterk oververtegenwoordigd is op het niveau van lager en hoger onderwijs. De Turkse tweede generatie kent op haar beurt een overschot aan geschoolden op niveau van het hoger secundair. Hoewel de groep leerlingen die de schoolbanken verlaten na het beëindigen van het hoger secundair, zowel bij de Turken als bij de Marokkanen, nagenoeg uitsluitend bestaat uit leerlingen met een achtergrond in beroeps- en technische richtingen, kent de



Marokkaanse tweede generatie onder de gediplomeerden van het hoger secundair een groter aandeel met een ASO-achtergrond, gezien de grotere omvang en de hogere drop-out van deze groep in het hoger onderwijs.

Met het oog op de robuustheid van de groepsspecifieke drop-out en doorstromingskansen van de jongste geboortecohorte, werd voor de tweede generatie afgezien van een vergelijking van de onderwijspositie voor de opeenvolgende migratie- of geboortecohorten.

#### 4.2 Retourmigratie om studieredenen

In het voorgaande werd retourmigratie omschreven als jongeren die na hun migratie naar België terugkeren naar het herkomstland om er te studeren en vervolgens opnieuw naar België verhuizen. Bij Marokkanen is deze groep echter dermate beperkt in omvang dat uitspraken over het verloop van hun schoolloopbaan en het gerealiseerde opleidingsniveau hier achterwege worden gelaten. Retourmigratie is met andere woorden hoofdzakelijk een Turks fenomeen, waarbij met name jongeren die bij de migratie naar België jonger waren dan 12 jaar, nadien nog in Turkije gestudeerd hebben. Hoewel het aandeel retourmigranten bij de tweede generatie even hoog is als bij de groep die naar België is gekomen tussen 6 en 12 jaar (respectievelijk 12.4 en 11.5%), bestaat de groep Turkse retourmigranten omwille van het numerieke overwicht van de tweede generatie voor 75% uit tweede generatie jongeren.

Nederlands onderzoek wijst uit dat het effect van een dergelijke terugkeer op de schoolloopbaan allerminst positief genoemd kan worden: de schoolloopbaan wordt onderbroken, de taalontwikkeling staat stil of valt terug en de motivatie van de jongeren zelf wordt ambivalent: het belang van een opleiding in België wordt minder duidelijk (Veenman, 1996, p.31). Een vergelijking waarbij retourstudenten worden afgezet tegen vergelijkbare migratiecohorten die hun volledige schoolloopbaan in België hebben doorlopen, laat toe na te gaan in hoeverre een studieverblijf in het herkomstland een terugval van het onderwijsniveau met zich meebrengt. Het onderscheid naar migratieleeftijd bij retourstudenten werd voor deze vergelijking niet aangehouden: verschillen in migratieleeftijd lijken zich binnen deze groep niet te vertaald te hebben naar verschillen op het vlak van het gerealiseerde opleidingsniveau<sup>8</sup>. Als referentiecategorie fungeren Turkse mannen die voor de leeftijd van 12 jaar naar België zijn gekomen, maar enkel in België onderwijs hebben gevolgd.

De schoolcarrière van retourstudenten blijkt minder vlekkeloos te verlopen dan die van Turken die onderwijs hebben gevolgd in België. De hele schoolloopbaan van retourstudenten, van lager tot hoger onderwijs, wordt gekenmerkt door minder gunstige slaagkansen. Vooral de slaagkansen in hoger secundair en hoger onderwijs liggen opmerkelijk lager voor retourstudenten. Ook doorstroming naar hogere opleidingsniveaus ligt voor de opeenvolgende opleidingsniveaus lager voor retourstudenten, met uitzondering van de overgang van hoger secundair naar hoger onderwijs. Voor het uiteindelijke opleidingsniveau betekent dit dat retourstudenten in hogere mate zijn terug te vinden in de laagste categorieën van de opleidingsverdeling.

---

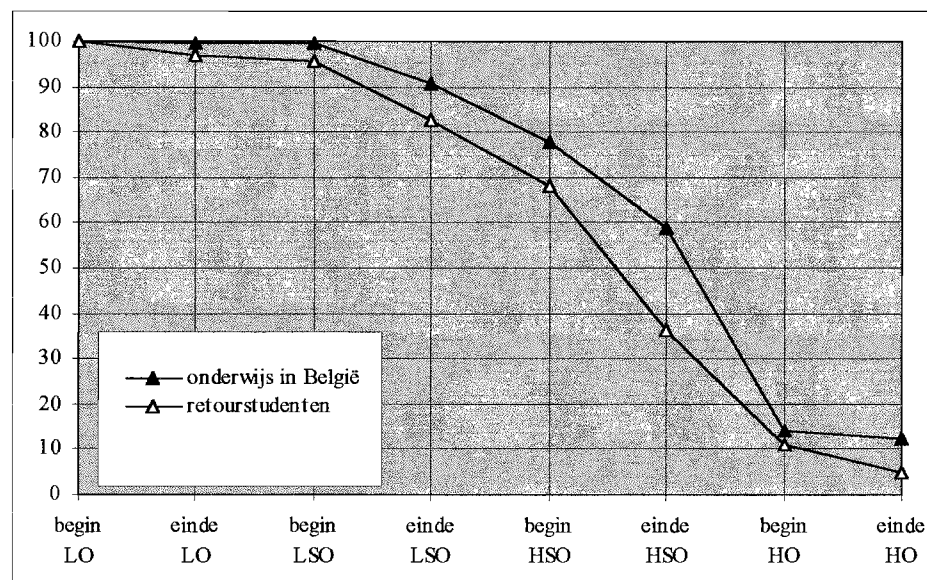
<sup>8</sup>  $\chi^2 = 2.866$ ,  $df = 4$ ,  $\alpha = 0.5805$

Tabel 3. Gerealiseerd opleidingsniveau van Turkse retourstudenten.

	onderwijs in België	retourstudenten
geen diploma	0	3
lager onderwijs	9	14
lager secundair	32	46
hoger secundair	47	32
hoger onderwijs	12	5
totaal	100	100
N =	372	69

Bron: Survey VUB UG ULG

Figuur 4. Schoolloopbaan van Turkse retourstudenten.



Bron: Survey VUB UG ULG

### 4.3 Zij-instroom in het Belgisch onderwijs

#### 4.3.1 6 tot 11 jaar bij migratie (zij-instroom lager onderwijs)

Ruim 95 procent van de Turkse en Marokkaanse jongeren die op de leeftijd van 6 tot 11 jaar zijn gemigreerd, hebben school gelopen in België en zijn ingestroomd op niveau van het lager onderwijs. Hierbij gaat het hoofdzakelijk om leerlingen die in België voor het eerst kennis maken met de schoolbanken of leerlingen die in België de draad weer opnemen. Bij het in kaart brengen van de onderwijspositie van deze zij-instromers, wordt wel onderscheid gemaakt tussen de groep die al één of meerdere jaren onderwijs hebben gevolgd in het land van herkomst en de groep die voor het eerst school loopt in België. De onderwijspositie van de tweede generatie fungeert als referentiepunt.

Tabel 4. Gerealiseerd opleidingsniveau van zij-instromers in het Belgische lager onderwijs, naar nationaliteit en vooropleiding.

	tweede generatie		zij-instromers (België)		zij-instromers (Her/Bel)		totaal zij-instromers	
	Turken	Marokkanen	Turken	Marokkanen	Turken	Marokkanen	Turken	Marokkanen
geen diploma	0	0	2	2	4	0	3	1
lager onderwijs	7	11	18	14	24	16	21	15
lager secundair	32	26	33	38	31	29	32	34
hoger secundair	48	37	37	35	40	54	39	44
hoger onderwijs	13	26	10	12	0	2	4	7
totaal	100	100	100	101	99	101	99	101
N =	321	293	51	66	67	56	118	122

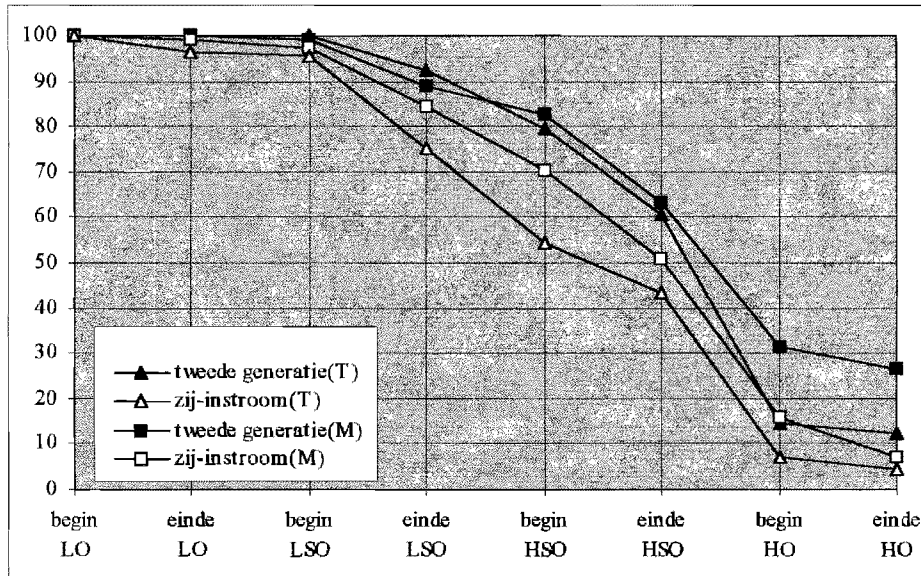
Bron: Survey VUB UG ULG

Voor het uiteindelijke gerealiseerde opleidingsniveau maakt het weinig verschil of jongeren die gemigreerd zijn tussen de 6 en de 11 jaar vóór de migratie al dan niet school hebben gelopen in het land van herkomst <sup>9</sup>. Duidelijk is wel dat zij-instromers een achterstand hebben opgelopen in vergelijking met de tweede generatie <sup>10</sup>. De verschillen in het verloop van de schoolloopbaan van de tweede generatie en de zij-instroom blijven overigens niet beperkt tot de drop-out binnen het lager onderwijs of de doorstroming van lager naar secundair onderwijs. De grootste verschillen tussen tweede generatie en zij-instroom duiken op in secundair en hoger onderwijs, waarbij zowel de slaagkansen als de doorstromingskansen telkens minder gunstig uitvallen voor de zij-instromers. Waar aan het einde van het lager onderwijs nog respectievelijk 96.6 en 99.1 procent van de Turkse en Marokkaanse zij-instroom op de schoolbanken zit, daalt dit tot respectievelijk 75.4 en 84.4 procent aan het einde van het lager secundair, 43.2 en 50.8 procent aan het einde van het hoger secundair en respectievelijk 4.3 en 7.1 aan het einde van het hoger onderwijs. Voor de tweede generatie is dat respectievelijk 100 procent (einde LO), 92.5 en 89.0 procent (einde LSO), en 60.7 en 63.1 procent (einde HSO) en 12.5 en 26.4 procent (einde HO). De verhouding ASO versus BSO & TSO aan het einde van het hoger secundair onderwijs wijst bovendien op een sterkere concentratie in beroeps- en technische richtingen van zij-instromers dan het geval was bij de tweede generatie (respectievelijk 9.6 en 10.2 % ASO bij de Turkse en Marokkaanse zij-instroom tegenover 15.3 en 42.0 % ASO bij de Turkse en Marokkaanse tweede generatie).

<sup>9</sup> Turken:  $X^2 = 7.72$ ,  $df = 4$ ,  $p = 0.1025$ , Marokkanen:  $X^2 = 8.43$ ,  $df = 4$ ,  $p = 0.077$

<sup>10</sup> Turken:  $X^2 = 137.42$ ,  $df = 4$ ,  $p = 1.01E-28$ , Marokkanen  $X^2 = 22.06$ ,  $df = 4$ ,  $p = 0.0002$

Figuur 5. Schoolloopbaan van zij-instroom lager onderwijs en tweede generatie naar nationaliteit.



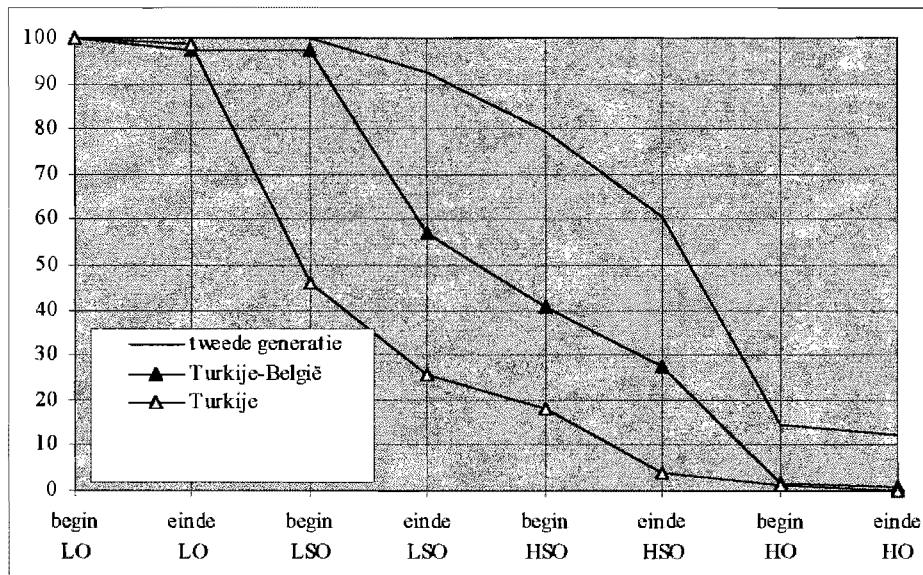
Bron: Survey VUB UG ULG

4.3.2 12 tot 17 jaar bij migratie (zij-instroom in het secundair onderwijs)

Van de Marokkanen die tussen 12 en 17 jaar naar België zijn gekomen, heeft 32 procent zijn schoolloopbaan niet verdergezet in België. Dit betekent echter niet dat de migratie in al deze gevallen tot een vroegtijdig einde van de schoolloopbaan heeft geleid. Slechts voor 30.6 procent van deze groep is de leeftijd tijdens het laatste schooljaar in Marokko gelijk aan de migratieleeftijd en zou gesteld kunnen worden dat de migratie het einde van de schoolcarrière tot gevolg heeft gehad. Van de Turken die op deze leeftijd gemigreerd zijn, heeft 40 procent nooit gestudeerd in België. Voor slechts 21.8 procent van deze groep geldt dat de leeftijd tijdens het laatste schooljaar in Turkije gelijk is aan de migratieleeftijd. Ook bij de Turken had het merendeel van de groep die nooit in België heeft gestudeerd de schoolbanken met andere woorden al verlaten voor de migratie.

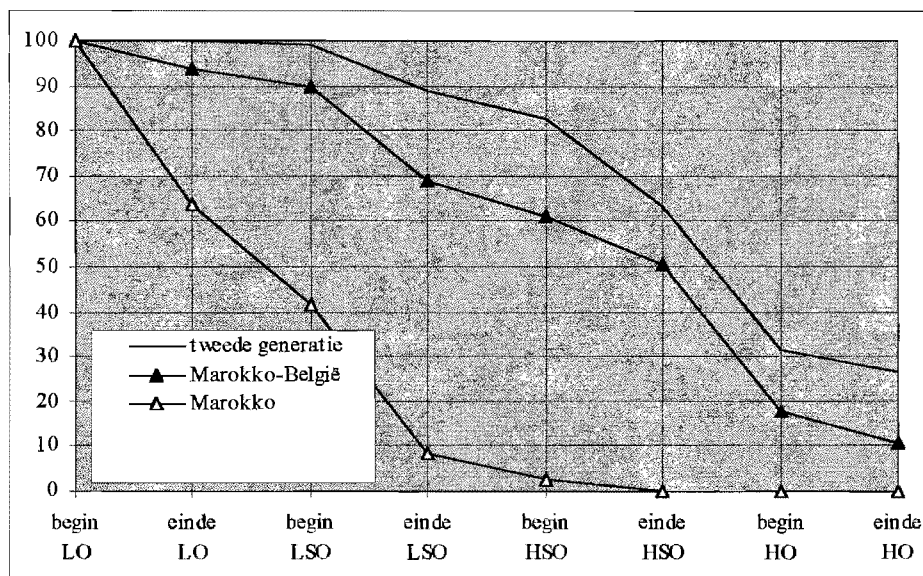
De Turkse en Marokkaanse jongeren die in België wel school hebben gelopen, zijn grotendeels ingestroomd op het niveau van het secundair onderwijs, hoewel ook hier sprake is van uitzonderingen (cfr. supra). Om de invloed van deze onderbreking op de schoolcarrière en het bereikte onderwijspeil in kaart te brengen, wordt gebruikt gemaakt van twee referentiecategorieën, met name de tweede generatie enerzijds en de groep die enkel onderwijs heeft gevolgd in het land van herkomst anderzijds.

Figuur 6a. Schoolloopbaan van Turkse zij-instroom in secundair onderwijs.



Bron: Survey VUB UG ULG

Figuur 6b. Schoolloopbaan van Marokkaanse zij-instroom in secundair onderwijs.



Bron: Survey VUB UG ULG

Tabel 5. Gerealiseerd opleidingsniveau van zij-instromers in het secundair onderwijs naar nationaliteit

	tweede generatie		12-17 herkomstland		12-17 herkomstland - België	
	Turken	Marokkanen	Turken	Marokkanen	Turken	Marokkanen
geen diploma	0	0	4	44	3	6
lager onderwijs	7	11	71	49	40	24
lager secundair	32	26	21	7	30	19
hoger secundair	48	37	4	0	26	40
hoger onderwijs	13	26	0	0	1	10
totaal	100	100	100	100	100	99
N =	321	293	80	41	110	78

Bron Survey VUB UG ULG

Turkse en Marokkaanse jongeren die gemigreerd zijn op een leeftijd van 12 tot 17 jaar en vervolgens in het Belgische onderwijs zijn ingestroomd, blijven wat het gerealiseerde opleidingsniveau betreft duidelijk achter bij de tweede generatie en zij-instromers op niveau van het lager onderwijs. Waar op het einde van de lagere school nog 97.3 procent van de Turken en 94.1 procent van de Marokkanen op school zat, is dit gedaald tot respectievelijk 57.7 en 70.6 procent aan het einde van het lager secundair onderwijs, 27.0 en 49.3 procent aan het einde van het hoger secundair en respectievelijk 1 en 10 procent aan het einde van het hoger onderwijs<sup>11</sup>. Bij de Marokkanen stemt het verloop van de schoolloopbaan van de oudere zij-instroom veel sterker overeen met dat van de jonge zij-instroom dan het geval is bij de Turken (cfr. supra). De verklaring dient vermoedelijk te worden gezocht in het aspiratieniveau van de beide groepen. De oudere Turkse zij-instroom is in gelijke mate als de jonge zij-instroom terug te vinden in beroeps- en technische richtingen, maar rondt de aangevatte studies in mindere mate succesvol af. Voor de Marokkanen die op deze leeftijd het Belgische onderwijs instromen liggen enkel de slaagkansen in het lager secundair onderwijs opmerkelijk lager. De doorstroming tussen de opeenvolgende niveaus binnen het secundair onderwijs en tussen secundair en hoger onderwijs ligt voor de oudere zij-instroom namelijk hoger dan bij de jonge Marokkaanse zij-instroom. Dit verschijnsel hangt vermoedelijk samen met die iets sterkere oriëntatie op algemeen vormende richtingen van de oudere zij-instroom.

#### 4.3.3 18 jaar en ouder bij migratie (zij-instroom hoger onderwijs)

In vergelijking met de groep die 12 tot 17 jaar was bij migratie, hebben Turkse en Marokkaanse mannen met een migratieleeftijd van 18 jaar en ouder slechts in beperkte mate onderwijs gevolgd in België. Dit impliceert echter niet dat migratie bij deze groep in sterkere mate zou geleid hebben tot een vervroegd einde van de schoolcarrière. Meer nog dan de groep met een migratieleeftijd van 12 tot 17 jaar, hebben Turkse en Marokkaanse migranten die 18 jaar of ouder waren bij migratie, hun schoolloopbaan al beëindigd in het land van herkomst vóór de eigenlijke migratie. Van de Marokkanen die enkel onderwijs hebben gevolgd in Marokko, is de leeftijd tijdens het laatste schooljaar in Marokko nauwelijks in 5 procent van de gevallen gelijk aan de leeftijd bij migratie<sup>12</sup>. Ook bij de Turkse mannen die 18 jaar of ouder waren bij migratie en niet hebben verder gestudeerd in België, ligt het aandeel waarvan de migratieleeftijd gelijk is aan de leeftijd tijdens het laatste schooljaar in Turkije met nauwelijks 3 procent een stuk lager dan het geval was bij de groep met een migratieleeftijd van 12 tot 17 jaar.

Bij de Turken met een migratieleeftijd van 18 of ouder is de groep die wél heeft verdergestudeerd in België dermate beperkt dat een verdere bespreking van de schoolloopbaan en het opleidingsniveau van deze groep achterwege blijft. De aandacht spitst zich met andere woorden toe op de Marokkaanse mannen, waar de

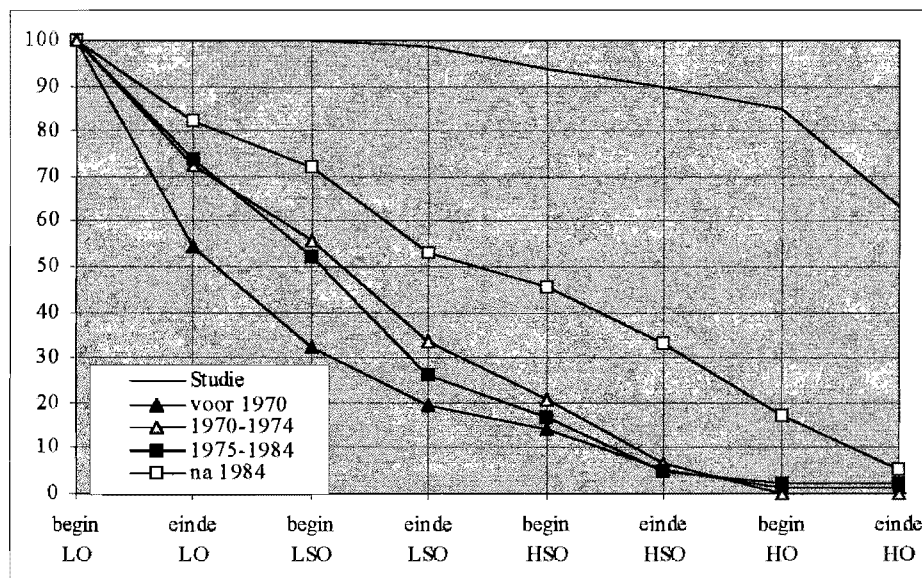
---

<sup>11</sup> Merk op dat niet alle zij-instromers met een migratieleeftijd van 12 tot 17 jaar ook effectief zijn ingestroomd op niveau van het secundair onderwijs (cfr. supra). Turkse en Marokkaanse jongeren die niettegenstaande hun leeftijd zijn ingestroomd op niveau van de lagere school en deze opleiding niet hebben afgerond, hebben bijgevolg geen diploma.

<sup>12</sup> Vermoedelijk maken we hierbij zelfs een overschatting van het reële aantal. Van het grootste deel van de bevraagde Marokkaanse mannen met een missing value op de variabele 'leeftijd tijdens het laatste schooljaar in Marokko', bleef de schoolloopbaan in Marokko immers beperkt tot het volgen van koranschool, waardoor nagenoeg met zekerheid kan gesteld worden dat zij de schoolbanken hebben verlaten voor de leeftijd van 18 jaar.

omvang van deze groep oudere studenten vooral voor de recentste migratieperioden sterk is toegenomen. Voor een evaluatie van schoolloopbaan en opleidingsniveau wordt opnieuw gebruik gemaakt van twee referentiecategorieën, met name de tweede generatie Marokkanen die enkel in België onderwijs hebben gevolgd en de Marokkanen met een migratieleeftijd van 18 en ouder die enkel in Marokko gestudeerd hebben.

Figuur 7. Schoolloopbaan van Marokkaanse zij-instroom in hoger onderwijs en Marokkaanse mannen ouder dan 18 jaar bij migratie met schoolloopbaan in herkomstland.



Bron: Survey VUB UG ULG

Tabel 6. Opleidingsniveau van Marokkaanse studiemigranten

	tweede generatie	zij-instroom hoger onderwijs	onderwijs in herkomstland migratiecohort na 1984
geen diploma	0	0	24
lager onderwijs	11	1	27
lager secundair	26	9	18
hoger secundair	37	27	26
hoger onderwijs	26	63	5
totaal	100	100	100
N =	294	79	164

Bron: Survey VUB UG ULG

Zoals dat het geval was voor de zij-instromers met een migratieleeftijd van 12 tot 17 jaar, stromen deze Marokkaanse mannen met een migratieleeftijd van 18 jaar en ouder gedeeltelijk in op een scholingsniveau dat lager is dan wat verwacht mag worden op basis van de migratieleeftijd. Het merendeel van deze mannen beschikt echter over een uitstekende vooropleiding in het land van herkomst: 4.8 procent heeft een diploma hoger secundair TSO, 71.4 procent heeft een diploma hoger secundair ASO en 17.5 procent beschikt over een diploma van het hoger onderwijs. Het opleidingsniveau dat deze studiemigranten gerealiseerd hebben vóór de migratie ligt aldus beduidend hoger dan dat van de recentste migratiecohort Marokkaanse mannen die hun opleiding niet hebben verdergezet in België. Uit het vestigingspatroon van deze studenten blijkt verder een uitgesproken voorkeur voor de Franstalige landsgedeelten: Brussel 62.8 procent, Wallonië 25.6 procent en 11.5

procent in Vlaanderen. De mogelijkheid om de schoolloopbaan (in het Frans) verder te zetten was voor het merendeel van deze studenten wellicht de belangrijkste beweegreden tot migratie. Door hun sterke instroom in het hoger onderwijs en een grotere slaagkans, nemen deze studiemigranten een gunstiger onderwijspositie in dan de Marokkaanse tweede generatie die haar volledige schoolloopbaan in België heeft doorlopen.

#### 4.4 Onderwijspositie naar generatie.

4.4.1 De onderwijspositie van de tweede generatie vergeleken met de onderwijspositie van de opeenvolgende migratiecohorten van de eerste generatie (i.e. 6 jaar of ouder bij migratie).

Tabellen 7a & b geven een globaal beeld van het gerealiseerde opleidingsniveau van de eerste generatie Turkse en Marokkaanse mannen voor de opeenvolgende migratiecohorten. Per migratieperiode worden telkens twee verdelingen weergegeven. De eerste verdeling is steeds van toepassing op alle Turkse of Marokkaanse mannen die in een bepaalde periode naar België zijn gemigreerd. De tweede verdeling geeft het gerealiseerde opleidingsniveau weer van alle Turkse of Marokkaanse mannen die gemigreerd zijn in de desbetreffende periode en ook daadwerkelijk onderwijs hebben gevolgd op een niveau van lager onderwijs of hoger. De tweede verdeling is met andere woorden gecontroleerd voor de neerwaartse druk die de ongeschoolden uitoefenen op het opleidingsniveau van de gehele migratiecohort.

Tabel 7a. Gerealiseerd opleidingsniveau van Turkse mannen naar migratieperiode, exclusief tweede generatie.

	voor 1970		1970-1974		1975-1984		na 1984		totaal	
	1	2	1	2	1	2	1	2	1	2
geen diploma	26	14	14	8	3	1	3	1	11	5
lager onderwijs	55	64	57	61	42	43	40	41	49	52
lager secundair	13	16	19	21	21	21	19	19	18	20
hoger secundair	5	6	10	10	31	32	31	32	19	20
hoger onderwijs	1	1	1	1	3	3	7	8	3	3
totaal	100	101	101	101	100	100	100	101	100	100
N =	207	181	374	354	257	251	253	247	1091	1033

Bron: Survey VUB UG ULG

Tabel 7b. Gerealiseerd opleidingsniveau van Marokkaanse mannen naar migratieperiode, exclusief tweede generatie.

	voor 1970		1970-1974		1975-1984		na 1984		totaal	
	1	2	1	2	1	2	1	2	1	2
geen diploma	69	30	41	21	28	10	18	12	41	17
lager onderwijs	15	34	23	31	18	23	21	22	19	27
lager secundair	11	24	20	27	17	21	15	16	15	22
hoger secundair	4	9	14	19	27	34	25	27	16	23
hoger onderwijs	1	3	1	2	10	12	22	23	8	12
totaal	100	100	99	100	100	100	101	100	99	101
N =	302	215	224	197	206	183	263	258	995	853

Bron: Survey VUB UG ULG



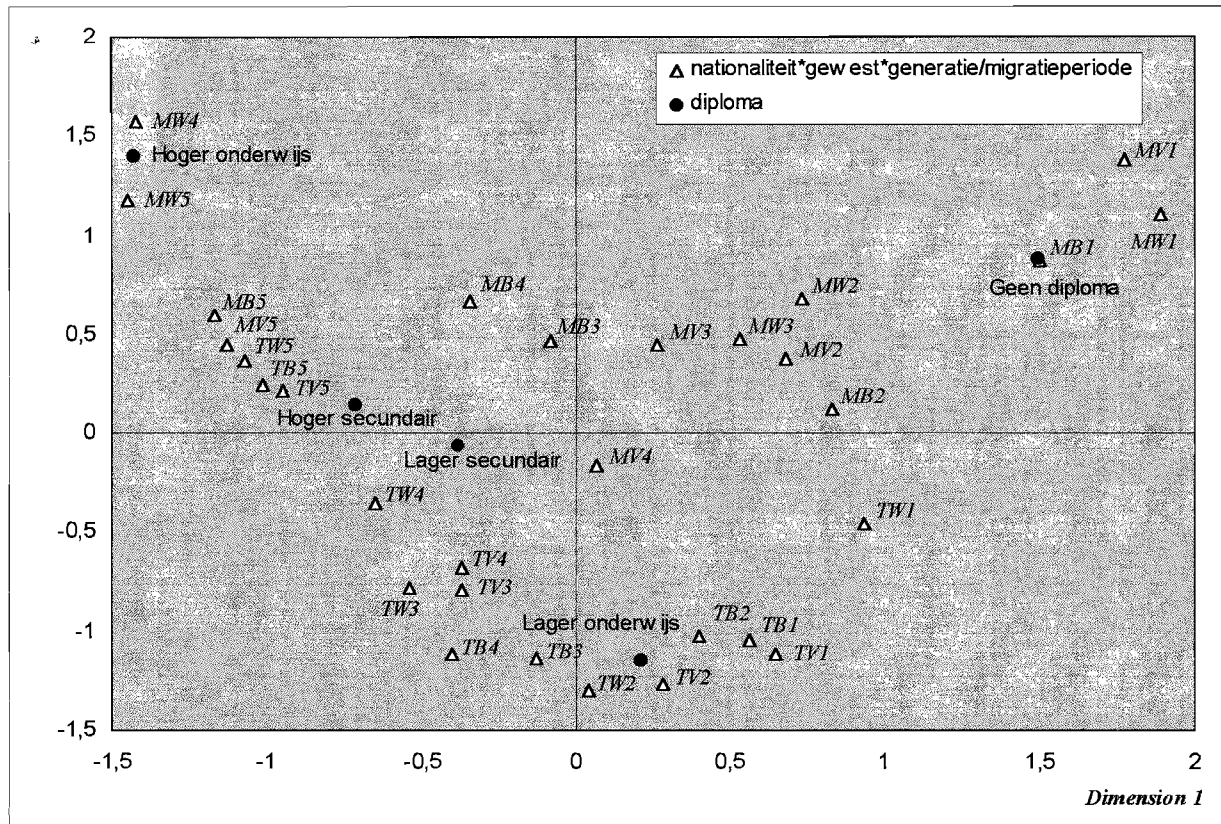
Om redenen die eerder werden uiteengezet, onderscheiden de Marokkanen zich door een groot aantal mannen die nooit school hebben gelopen of waarvan de schoolloopbaan beperkt bleef tot het volgen van enkele jaren koranschool. Hoewel het aandeel van deze groep daalt over de opeenvolgende migratiecohorten, blijft de neerwaartse druk die zij uitoefenen op de opleidingsverdeling, in vergelijking met de Turken, vrij aanzienlijk tot in de recentste migratiecohorten. Het gerealiseerde opleidingsniveau verschilt dan ook significant naar nationaliteit.

Voor een meer gedetailleerde beschrijving van de samenhang tussen nationaliteit, gewest, migratieperiode/generatie en opleidingsniveau, wordt een beroep gedaan op Homals. Deze procedure, toegespitst op variabelen gemeten op nominaal niveau, geeft als resultaat een ruimtelijke afbeelding waarin zowel de geobserveerde eenheden als de categorieën van de opgenomen variabelen worden weergegeven. Met het oog op relaties tussen deze categorieën gebeurt de interpretatie van een dergelijke plot in termen van afstanden tussen categoriepunten. Elke categorie wordt namelijk afgebeeld in het zwaartepunt van de eenheden die tot de betreffende categorie behoren, of nog, het punt met de kleinste totale afstand tot de betreffende groep eenheden. De afstanden tussen de categorieën onthullen op die manier welke categorieën vaker in combinatie met elkaar voorkomen.<sup>13</sup>

---

<sup>13</sup> De Homals-procedure is bijgevolg gevoelig voor de grootte van de cohorten. Om een dergelijke vertekening te vermijden bij de vergelijking van onderwijsposities, werd uitgegaan van de hypothetische situatie dat alle opgenomen cohorten in de populatie even groot zijn en werd de analyse gebaseerd op de relatieve opleidingsverdeling van de fictieve cohorten.

Figuur 8. Homals-oplossing voor de variabele opleidingsniveau en de combinatievariabele Nationaliteit-Gewest-Migratieperiode/Generatie, Turkse en Marokkaanse mannen, 1994-1996.



Bron: Survey VUB UG ULG

Voor de analyse van opleidingsniveau naar nationaliteit, gewest en migratieperiode/generatie, werd de gunstigste 'fit' bekomen met een Homals-oplossing waarbij de variabelen nationaliteit, gewest en migratieperiode/generatie gecombineerd werden uitgezet tegenover de categorieën van opleidingsniveau<sup>14</sup>. De oplossing vormt de grafische neerslag van ontwikkelingen die zich hebben voorgedaan op het vlak van onderwijsparticipatie in België en de herkomstlanden, evoluties op het vlak van het gerealiseerde opleidingsniveau en wijzigingen in de samenstelling naar migratieleeftijd van de opeenvolgende migratiecohorten. Het globaal beeld dat daarbij naar voor komt voor de eerste generatie is dat van een stijging van het opleidingsniveau over de opeenvolgende migratiecohorten, doch met sterk verschillende begin- en eindposities voor de beide nationaliteiten. Zowel bij de Turken als bij de Marokkanen geniet de tweede generatie de meest gunstige onderwijspositie. Enkel de recentst gemigreerde cohorte Marokkaanse mannen in Wallonië slaagt erin een opleidingsniveau te realiseren vergelijkbaar met dat van de tweede generatie.

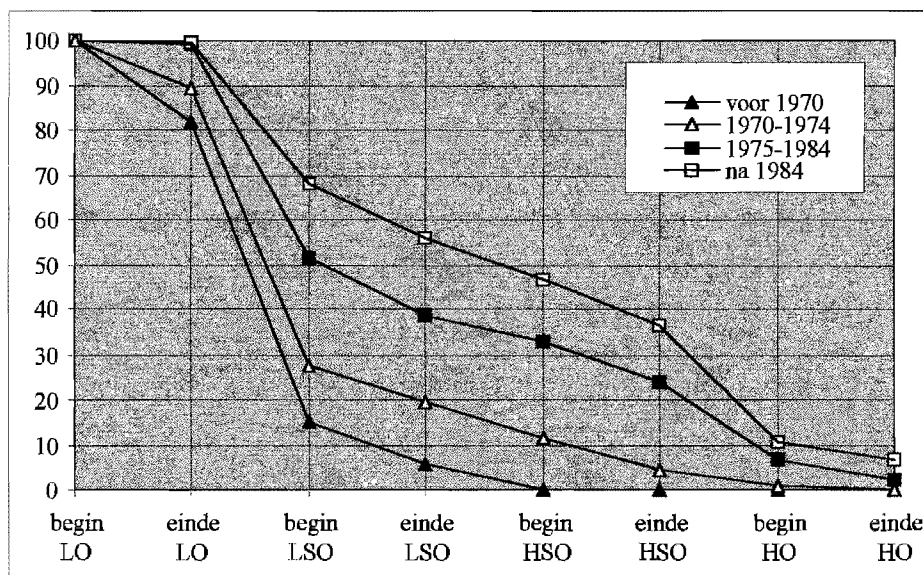
<sup>14</sup> De categorieën van de combinatievariabele nationaliteit - gewest - migratieperiode werden in de plot van de kategorickwantificaties als volgt geïndiceerd : de eerste positie heeft betrekking op de variabele nationaliteit met als categorieën Turk (t) en Marokkaan (m), de tweede positie specificeert het gewest met de categorieën Brussel (b), Vlaanderen (v) en Wallonië (w). De derde positie tenslotte duidt de migratieperiode/generatie aan, meer bepaald : de periode voor 1970 (1), de periode 1970-1974 (2), de periode 1975-1984 (3) en de periode na 1984 (4). De tweede generatie wordt aangeduid met het cijfer 5 op de derde positie.

De cohorte Turkse mannen die vóór 1970 naar België is gemigreerd, bestond voor 69 procent uit mannen die op dat moment 18 jaar of ouder waren en waarvan 17.5 procent nooit onderwijs heeft gevolgd en 72.7 procent enkel onderwijs heeft gevolgd in het herkomstland. De overige 30 procent van de cohorte, bestond uit jongeren die gemigreerd zijn tussen 6 en 17 jaar en waarvan slechts een kleine 2 procent nooit onderwijs heeft gevolgd en ruim 65 procent de schoolloopbaan na migratie in België heeft verdergezet of enkel in België school heeft gelopen. Ook bij de Marokkanen heeft slechts een kleine 2 procent van de jongeren die gemigreerd zijn tussen 6 en 17 jaar, nooit onderwijs gevolgd en heeft ruim 75 procent de schoolloopbaan na migratie verdergezet in België of enkel in België gestudeerd. Bij de Marokkanen blijft het aandeel van deze (migratie)leeftijdsgroep in de migratiecohorten vóór 1970 echter beperkt tot 17 procent, waardoor het opleidingsniveau van de gehele cohorte in sterke mate wordt bepaald door het lage opleidingsniveau van de Marokkaanse migranten die 18 jaar of ouder waren bij migratie. Dat lage opleidingsniveau is niet zozeer te wijten aan het ongunstige verloop van de schoolloopbaan van de Marokkaanse pioniers (cfr. figuren 7 & 9), maar veeleer aan de lage onderwijsparticipatie van deze groep (waar 17.5 procent van de Turken met een migratieleeftijd van 18 jaar of ouder nooit onderwijs had gevolgd, loopt dit bij de Marokkanen op tot ruim 34 procent).

De sterke stijging van het opleidingsniveau voor de Marokkaanse migratiecohorten ná 1970, zoals die tot uiting komt in de Homals-oplossing, is in grote mate het gevolg van ontwikkelingen die zich hebben voorgedaan op het vlak van onderwijsparticipatie en opleidingsniveau bij migranten die 18 jaar of ouder waren bij migratie. Het aandeel van deze migratieleeftijd blijft immers aanzienlijk in de latere migratiecohorten: 60.7 in de periode 1970-1974, circa 50 procent in de periode 1975-1984 en ruim 92 procent van de cohorte die zich na 1984 in België heeft gevestigd. Wat de onderwijsparticipatie betreft, kan voor deze groep na 1970 een sterke daling vastgesteld worden van het aandeel mannen die nooit onderwijs hebben gevolgd: waar dit percentage voor de vroegste cohorte nog ruim 34 procent bedroeg, daalt dit tot ruim 18 procent in de periode 1970-1974, ruim 17 procent in de periode 1975-1984 en tot nauwelijks 2 procent voor de recentste cohorte. Niet enkel is er voor deze migratieleeftijd een daling van het aandeel mannen die nooit onderwijs hebben gevolgd, ook de schoolloopbaan van de mannen die enkel onderwijs hebben gevolgd in het land van herkomst, kent een gunstiger verloop voor de latere cohorten (cfr. figuur 7). Bovendien zetten alsmaar meer Marokkaanse migranten met een migratieleeftijd van 18 jaar of ouder, hun schoolloopbaan verder in België (ruim 18 procent in de periode 1975-1984 en ruim 22 procent in de cohorte na 1984). Ook voor de Marokkaanse jongeren die jonger dan 18 waren bij migratie, is er een stijging terug te vinden van de onderwijsparticipatie aan het Belgische onderwijs, vooral in de migratieleeftijdscategorie van 12 tot 17 jaar. Waar vóór 1970 ruim 28 procent van de migranten met een migratieleeftijd van 12 tot 17 jaar de schoolloopbaan verderzette in België of enkel in België gestudeerd had, stijgt dit tot 53 procent in de periode 1970-1974, 82.9 procent in de periode 1975-1984 om op te lopen tot een kleine 90 procent voor de recentste migratiecohorten. Ook voor de Marokkaanse mannen die 6 tot 17 jaar waren bij migratie tekent zich bijgevolg een evolutie af naar een meer gunstige opleidingsverdeling voor de latere migratiecohorten.

Het contrast tussen de onderwijsposities van de verschillende migratiecohorten is minder uitgesproken bij de Turken. Zowel de onderwijspositie van mannen met een migratieleeftijd van 18 jaar of ouder, als de onderwijsparticipatie aan het Belgische onderwijs van Turkse migranten met een migratieleeftijd van 12 tot 17 jaar, als de samenstelling van de coorte naar migratieleeftijd, viel van meet af aan gunstiger uit voor de Turken en heeft voor de latere migratiecohorten minder ingrijpende veranderingen ondergaan dan bij de Marokkanen. Ook bij de Turken blijft het aandeel van mannen met een migratieleeftijd van 18 jaar of ouder aanzienlijk voor de latere migratiecohorten: ruim 60 procent in de periode 1970-1974, circa 55 procent in de periode 1975-1984 en ruim 94 procent in de periode na 1984. Om redenen die eerder werden aangehaald, kennen de Turken met een migratieleeftijd van 18 jaar of ouder die enkel onderwijs hebben gevolgd in het land van herkomst, een betere onderwijspositie. Ook bij de Turken is er voor deze migratieleeftijd een verdere daling van het aandeel mannen die nooit onderwijs hebben gevolgd: voor de vroegste coorte lag dit percentage voor de Turken met 17 procent al gevoelig lager dan bij de Marokkanen en het daalt verder tot ruim 8 procent in de periode 1970-1974, ruim 3 procent in de periode 1975-1984 en nauwelijks 2 procent in de periode na 1984. Voor de migranten met een migratieleeftijd van 18 jaar of ouder die enkel school hebben gelopen in het land van herkomst, kent de schoolloopbaan verder een gunstiger verloop voor de latere cohorten (cfr. figuur 9). In tegenstelling tot de Marokkanen is er voor deze groep echter geen sprake van een sterke stijging van de onderwijsparticipatie aan het Belgische onderwijs. Ook voor de Turkse migranten met een migratieleeftijd tussen 12 en 17 jaar is de stijging van de onderwijsparticipatie aan het Belgische onderwijs minder uitgesproken: waar vóór 1970 48 procent van de Turkse migranten de schoolloopbaan na migratie verderzet in België, stijgt dit tot 52 procent in de periode 1970-1974, 64 procent in de periode 1975-1984 en 66 procent in de periode na 1984. Bovendien blijven de schoolprestaties van de Turkse zij-instromers achter bij die van de Marokkaanse.

Figuur 9. Schoolloopbaan van Turkse mannen ouder dan 18 bij migratie met onderwijs in herkomstland.



Bron: Survey VUB UG ULG

#### 4.4.2 De onderwijspositie van de tweede generatie vergeleken met de onderwijspositie van eerste generatie leeftijdsgenoten.

Vergeleken met het opleidingsniveau van de Turkse en Marokkaanse pioniers, beschikt de tweede generatie duidelijk over een meer gunstige onderwijspositie. Vooral de Marokkaanse pioniers hebben vaak nooit onderwijs gevolgd, omdat de voorzieningen daartoe eenvoudigweg niet voorhanden waren. Gezien de sterke verschillen in kansenstructuur waarmee deze cohorten geconfronteerd werden, is het de vraag in hoeverre een rechtstreekse vergelijking van hun onderwijsposities zinvol is. Om die reden wordt in de literatuur voorgesteld gebruik te maken van een alternatieve vergelijking waarbij tweede generatie jongeren worden afgezet tegenover hun eerste generatie leeftijdsgenoten (Veenman, 1996). Met een dergelijke vergelijking wordt de verdere ontwikkeling van het schoolstelsel in het herkomstland in rekening gebracht en spitst de vergelijking zich precies toe op de effecten van een volledige schoolloopbaan in België op de uiteindelijke onderwijspositie. Tabel 8 geeft het gerealiseerde opleidingsniveau weer voor Turkse en Marokkaanse mannen jonger dan 30 jaar, met dien verstande dat tweede generatie jongeren voor de leeftijd van zes jaar zijn gemigreerd en hun volledige schoolloopbaan in België hebben doorlopen.

Tabel 8. Gerealiseerd opleidingsniveau van tweede generatie en eerste generatie leeftijdsgenoten.

	tweede generatie		eerste generatie leeftijdsgenoten	
	Turken	Marokkanen	Turken	Marokkanen
geen diploma	0	0	1	8
lager onderwijs	6	10	34	16
lager secundair	30	25	24	20
hoger secundair	51	37	38	36
hoger onderwijs	13	28	3	21
totaal	100	100	100	101
N =	297	268	277	239

Bron: Survey VUB UG ULG

In vergelijking met eerste generatie leeftijdsgenoten, stoten Turken en Marokkanen van de tweede generatie meer door tot de hogere opleidingsniveaus als hoger secundair en hoger onderwijs. (cfr. tabel 11) en beschikken zij over een duidelijk opleidingsvoordeel. Ter afronding zetten we de stap van onderwijs- naar arbeidsmarktpositie met de vraag in welke mate de Turkse en Marokkaanse tweede generatie deze gunstige onderwijspositie inderdaad kunnen verzilveren op de arbeidsmarkt.

## 5. Van onderwijs- naar arbeidsmarktpositie

Zowel van de Turkse als van de Marokkaanse tweede generatie had een aanzienlijke groep zijn schoolloopbaan nog niet afgerond op het moment van de survey, respectievelijk 15.3 en 33.8 procent voor de beide nationaliteiten. Om abstractie te maken van het precieze aandeel dat zijn schoolloopbaan al dan niet heeft afgerond en aldus de vergelijking tussen verschillende cohorten mogelijk te maken werd een beroep gedaan op attritietafels. Een vergelijking van de attritietafel-uitkomsten met de opleidingsverdeling van de tweede generatie jongeren die hun schoolloopbaan reeds hadden afgerond op het moment van de survey, toont niet enkel aan tot welke onderschatting het gebruik van deze laatste indicator leidt, maar laat eveneens zien in

welke mate het opleidingsniveau van de beroepsactieve tweede generatie afwijkt van de globale opleidingsverdeling. Vooral de Marokkaanse tweede generatie jongeren die al terug te vinden zijn op de arbeidsmarkt, blijken schoolverlaters of jongeren met een in verhouding korte schoolloopbaan te zijn, waardoor zij sterk afwijken van de globale opleidingsverdeling.

Tabel 9. Onderwijspeil van tweede generatie op arbeidsmarkt vs volledige cohorte

	Turken		Marokkanen	
	Afgestudeerd	Volledig	Afgestudeerd	Volledig
geen diploma	0	0	0	0
lager onderwijs	9	7	16	11
lager secundair	38	32	39	26
hoger secundair	50	48	37	37
hoger onderwijs	4	13	8	26
totaal	101	100	100	100
N =	272	321	194	293

Bron: Survey VUB UG ULG

De vaststelling dat de beroepsactieve tweede generatie een minder gunstig opleidingsprofiel vertoont dan wat op basis van attritietafels verwacht wordt voor de volledige cohorte, heeft implicaties voor de arbeidsmarktpositie van de tweede generatie. In de lijn van de 'deficitthese', waarbij de achterstand van allochtonen op de arbeidsmarkt verklaard wordt vanuit hun ongunstige kwalificaties en meer bepaald hun onderwijsachterstand, verwachten we dat een stijging van het onderwijsniveau een gelijkaardige ontwikkeling van de arbeidsmarktpositie met zich meebrengt (Veenman, 1996). De geldigheid van deze these werd recent voor België nagegaan aan de hand van de Volkstellingsdata 1991 (Stoop, 1998). Onder meer voor de Turkse en Marokkaanse tweede generatie werd een verwachte beroepspositie berekend, waarbij tweede generatie jongeren dezelfde kansen kregen toegekend op een bepaalde beroepspositie als jonge Belgen met eenzelfde diploma, woonplaats en leeftijd. Het verschil tussen de verwachte beroepspositie van de tweede generatie en de geobserveerde verdeling van de Belgen is bijgevolg een indicator van de mate waarin de ongunstige arbeidsmarktpositie van tweede generatie Turken en Marokkanen te wijten is aan ongunstige kwalificaties. Het verschil tussen geobserveerde en verwachte beroepspositie van de Turkse en Marokkaanse tweede generatie geeft de mate van discriminatie weer.

Tabel 10. Tewerkstelling en beroepspositie van Turkse en Marokkaanse tweede generatie, geobserveerde en verwachte verdeling.

	Turkse tweede generatie		Marokkaanse tweede generatie		Autochtonen
	Geobserveerd	Verwacht	Geobserveerd	Verwacht	
Hoog	10.5	22.4	15.1	33.5	39.3
Geschoolde arbeid	32.4	38.6	24.2	32.3	31.2
Half & ongeschoolde arbeid	18.6	23.6	19.4	21.4	19.6
Werkloos	38.4	15.3	41.4	12.8	9.9
Totaal	99.9	99.9	100.1	100	100
N	3319	3319	4178	4178	7532

Bron: Stoop R. (1998) op basis van Volkstellingsgegevens 1991

Duidelijk is dat de ongunstige arbeidsmarktpositie van de Turkse en Marokkaanse tweede generatie eerder te wijten is aan achterstelling dan aan ongunstige arbeidsmarktqualificaties. Nog meer dan het geval was in de periode 1994-1995 (surveydata), had een aanzienlijke groep van de Turkse en Marokkaanse tweede generatie in 1991 (censusdata) de schoolbanken nog niet verlaten, respectievelijk 20.9 en 36.3 procent voor de beide nationaliteiten. Aangezien deze groep buiten beschouwing blijft in de vergelijking van geobserveerde en verwachte beroepsposities, is de berekening van de verwachte beroepspositie, vooral voor de Marokkaanse tweede generatie, gebaseerd op een vrij conservatieve opleidingsverdeling (cfr. supra). Rekening houdend met de beperkte rol van kwalificaties in de positieverwerving van allochtonen op de arbeidsmarkt, is het weinig waarschijnlijk dat de stijging van het opleidingsniveau vertaald zal worden naar een gelijke evolutie van de arbeidsmarktpositie. Vooral voor de Marokkaanse tweede generatie is een toenemende discrepantie te verwachten tussen het aspiratieniveau en de verwachte arbeidsmarktpositie enerzijds en de geobserveerde arbeidsmarktpositie anderzijds.

## 6. Besluit.

Voor de vergelijking van de onderwijspositie van verschillende migratiecohorten en generaties, werd gebruik gemaakt van 'life tables'. Vooral voor de jongste cohorten waarvan een belangrijk deel zich nog in het onderwijs bevond op het moment van de survey (cfr. tweede generatie), verschilt de opleidingsverdeling die aldus wordt bekomen sterk van het resultaat dat men zou vinden wanneer men zich voor de bepaling van de onderwijspositie enkel zou baseren op de cohorteliden met een afgeronde schoolloopbaan.

Uit het materiaal dat hier werd gepresenteerd, blijkt dat de Turkse en de Marokkaanse mannen die voor de leeftijd van 6 jaar naar België zijn gekomen of in België zijn geboren, duidelijk een meer gunstige onderwijspositie innemen dan de eerste generatie, ongeacht of de vergelijking gebeurt met de onderwijspositie van de opeenvolgende migratiecohorten van de eerste generatie of met de onderwijspositie van de eerste generatie leeftijdsgenoten. De schoolloopbaan van Turkse en Marokkaanse mannen van de tweede generatie die enkel in België onderwijs hebben gevolgd, vertoont zowel regionale als nationaliteitsgebonden verschillen. Een verschillende regionale spreiding van de beide nationaliteiten, een sterkere oriëntatie van de Turken op

beroeps- en technische richtingen in het secundair onderwijs en een hogere frequentie van retourmigratie bij de Turken, maakt dat het gerealiseerde opleidingsniveau van de Turkse tweede generatie achter blijft bij dat van de Marokkaanse.

De Turkse en Marokkaanse mannen die op latere leeftijd naar België zijn gemigreerd, hebben daarbij in toenemende mate hun schoolloopbaan verdergezet in België na de migratie. Waar deze stijging bij de Turken beperkt blijft tot de categorie met een migratieleeftijd tussen 12 en 17 jaar, is er bij de Marokkanen een meer uitgesproken stijging van de onderwijsparticipatie waar te nemen, zowel bij de groep met een migratieleeftijd van 12 tot 17 jaar, als bij de groep die 18 jaar of ouder was bij migratie. Met uitzondering van de Marokkaanse studiemigranten, kent de schoolloopbaan van deze zij-instromers, die op een latere leeftijd het Belgische onderwijs zijn ingestroomd, echter een minder gunstig verloop dan de schoolloopbaan van de tweede generatie. Voor de Turkse en Marokkaanse zij-instromers in het lager onderwijs, duiken de grootste verschillen met de tweede generatie op in het secundair onderwijs. Voor de zij-instromers is daarbij sprake van een sterkere concentratie in beroeps- en technische richtingen en van minder gunstige doorstromings- en slaagkansen. Nog meer dan het geval was bij de zij-instromers in het lager onderwijs, blijft de onderwijspositie van zij-instromers in het secundair onderwijs achter op de onderwijspositie van de tweede generatie. Vooral bij de Turken lijkt een dergelijke onderbreking het vroegtijdig beëindigen van de schoolloopbaan met zich mee te brengen.



**Geraadpleegde literatuur**

- Crul M. (1996). Succesfactoren in de schoolloopbaan van Turkse en Marokkaanse jongeren van de tweede generatie. In: Tijdschrift voor Sociologie, 1996, 17, 3, p. 403-420.
- Knoke D., Burke P.J. (1980) Log-Linear Models Sage Publications on Quantitative Applications in the Social Sciences, 07-020. Beverly Hills and Londen, Sage Pubns.
- Lahjomri A. (1988) (The national system of education of) Morocco In: Postlethwaite T. Neville (1988) The encyclopedia of comparative education and national systems of education. Oxford : Pergamon Press, p.488-493.
- Leman J., Loredana M.(1991) Les familles marocaines et les institutions éducatives et scolaires en Belgique: itinéraires et stratégies. In: Gaudier J.P., Hermans P. (1991) Des Belges marocains. Parler à l'immigré/Parler de l'immigré. Bruxelles, De Boeck-Wesmael s.a.
- Lesthaeghe R. (Red.) Diversiteit in sociale verandering: Turkse en Marokkaanse vrouwen in België. Brussel, VubPress, p.349.
- Lesthaeghe R. (1993) Onderzoeksmethoden in de mens- en maatschappijwetenschappen: een inleiding. Brussel, VUB Dienst Uitgaven.
- Oney B. (1988) (The national system of education of) Turkey. In: Postlethwaite T. Neville (1988) The encyclopedia of comparative education and national systems of education. Oxford : Pergamon Press, p.676-678.
- Öney B.A. (1995) (The national system of education of) Turkey. In: Postlethwaite T. Neville (1995) International encyclopedia of national systems of education. Oxford : Pergamon Press, p.10033-1008.
- Philippart A.(1995) (The national system of education of) Belgium In: Postlethwaite T. Neville (1995) International encyclopedia of national systems of education. Oxford : Pergamon Press, p.85-92.
- Radi M. (1995) (The national system of education of) Morocco In: Postlethwaite T. Neville (1995) International encyclopedia of national systems of education. Oxford : Pergamon Press, p. 664-669.
- Reniers G., Surkyn J. Selecte gezelschappen. Over de migratiegeschiedenis en de interne dynamiek van migratieprocessen. In: Lesthaeghe R. (Red.) Diversiteit in sociale verandering: Turkse en Marokkaanse vrouwen in België. Brussel, VubPress, p.41-72.
- Stoop R. (1998) Tewerkstelling en beroepspositie van Turkse en Marokkaanse jongeren. een verklaarbare achterstand? Jonge Marokkaanse, Turkse en Belgische mannen vergeleken aan de hand van de volkstellingsdata 1991. Brussel, Steunpunt Demografie (Working Paper).
- Timmerman C. (1996) Onderwijs als diacriticum. Socio-culturele praxis en etniciteitsbeleving bij jonge Turkse vrouwen, drie perspectieven. Leuven, K.U.L., Proefschrift aangeboden tot het verkrijgen van de graad van Doctor in de Sociale en Culturele Antropologie.
- Veenman J.(Red.) (1996). Keren de kansen? De tweede-generatie allochtonen in Nederland. Assen, Van Gorcum, 197 p.
- Veenman J.(Red.) (1996). Heb je niets dan ben je niets. Tweede-generatie allochtone jongeren in Amsterdam. Assen, Van Gorcum, 123 p.
- Veraart J.A.P. (1996) In vaders voetspoor: jonge Turken op de arbeidsmarkt. Amsterdam, Thesis publ., 183 p.

**Bijlage 1a. Turkse mannen naar leeftijd, migratieleeftijd en land van scholing.**

Sum of Frequencies	Land		Row Col	H&B	Row Col	Retour	Row Col	Herkomst	Row Col	Ander	Row Col	Noot	Row Col	Grand Total
	België	Row Col												
18-29 jaar	285	86,9 76,4	0	0	40	12,2 63,5	3	0,9 0,4	0	0	0	0	0	328
0-5 jaar	37	53,6 9,9	23	33,3 11,7	7	10,1 11,1	0	0	0	2	2,9 6,5	0	0	69
6-11 jaar	0	0 0	19	70,4 9,6	0	0 0	7	25,9 1	1	3,7 3,2	0	0	0	27
12-17 jaar	0	0 0	2	1,5 1	0	0 0	130	97 17,7	2	1,5 6,5	0	0	0	134
18 jaar en ouder	322	57,7 86,3	44	7,9 22,3	47	8,4 74,6	140	25,1 19	5	0,9 16,1	0	0	0	558
30-39 jaar	36	85,7 9,7	0	0 0	6	14,3 9,5	0	0	0	0	0	0	0	42
0-5 jaar	14	20,6 3,8	43	63,2 21,8	9	13,2 14,3	2	2,9 0,3	0	0	0	0	0	68
6-11 jaar	1	0,8 0,3	75	58,6 38,1	1	0,8 1,6	50	39,1 6,8	1	0,8 3,2	1	0,8 1,7	0	129
12-17 jaar	0	0 0	13	6,7 6,6	0	0 0	176	90,7 23,9	5	2,6 16,1	4	2 6,9	0	198
18 jaar en ouder	51	11,8 13,7	131	30,3 66,5	16	3,7 25,4	228	52,8 31	6	1,4 19,4	5	1,1 8,6	0	437
40-49 jaar	0	0 0	0	0 0	0	0 0	0	0	0	0	0	0	0	0
0-5 jaar	0	0 0	1	50 0,5	0	0 0	0	0	0	1	50 3,2	0	0	2
6-11 jaar	0	0 0	16	41 8,1	0	0 0	23	59 3,1	0	0	0	1	2,5 1,7	40
12-17 jaar	0	0 0	4	2,2 2	0	0 0	178	96,2 24,2	3	1,6 9,7	9	4,6 15,5	0	194
18 jaar en ouder	0	0 0	21	9,3 10,7	0	0 0	201	88,9 27,3	4	1,8 12,9	10	4,2 17,2	0	236
50-59 jaar	0	0 0	0	0 0	0	0 0	0	0	0	0	0	0	0	0
0-5 jaar	0	0 0	0	0 0	0	0 0	0	0	0	0	0	0	0	0
6-11 jaar	0	0 0	0	0 0	0	0 0	0	0	0	0	0	0	0	0
12-17 jaar	0	0 0	0	0 0	0	0 0	0	0	0	0	0	0	0	0
18 jaar en ouder	0	0 0	1	0,7 0,5	0	0 0	122	90,4 16,6	12	8,9 38,7	20	12,9 34,5	0	155
60 jaar en ouder	0	0 0	1	0,7 0,5	0	0 0	122	90,4 16,6	12	8,9 38,7	20	12,9 34,5	0	155
0-5 jaar	0	0 0	0	0 0	0	0 0	0	0	0	0	0	0	0	0
6-11 jaar	0	0 0	0	0 0	0	0 0	0	0	0	0	0	0	0	0
12-17 jaar	0	0 0	0	0 0	0	0 0	0	0	0	0	0	0	0	0
18 jaar en ouder	0	0 0	0	0 0	0	0 0	44	91,7 6	4	8,3 12,9	23	32,4 39,7	0	71
60 jaar en ouder	0	0 0	0	0 0	0	0 0	44	91,7 6	4	8,3 12,9	23	32,4 39,7	0	71
Grand Total	373	26,7 100	197	14,1 100	63	4,5 100	735	52,5 100	31	2,2 100	58	4 100	0	1457

Noot: Voor de berekening van de rijpercentages werd een onderscheid gemaakt tussen de groep die naar school is geweest en de groep die nooit school heeft gelopen. De cijfers bij de categorie nooit (onderwijs) duiden aan welk percentage van de relevante migratieleeftijd- en leeftijdscategorie nooit onderwijs heeft gevolgd. De cijfers bij de andere categorieën van 'Land' geven de verdeling naar land van scholing voor de groep die wel school heeft gelopen.

Bron: Survey VUB UG GRESP

Bijlage 1b. Marokkaanse mannen naar leeftijd, migratieleeftijd en land van scholing.

Sum of Frequencies Leeftijd	Land		Retour		H&B		Herkomst		Ander		Noot		Row Col		Grand Total	
	België	Row Col	Row Col	Row Col	Row Col	Row Col	Row Col	Row Col	Row Col	Row Col	Row Col	Row Col	Row Col	Row Col	Row Col	Row Col
18-29 jaar	255	95,9	69,9	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	266
0-5 jaar	30	50	8,2	26	43,3	12,5	0	0	0	0	0	0	0	0	0	60
6-11 jaar	3	8,1	0,8	30	81,1	14,4	4	10,8	0,8	0	0	0	0	0	0	37
12-17 jaar	0	0	0	46	40,7	22,1	63	55,8	12	4	3,5	12,5	1	0,9	0,7	114
18 jaar en ouder	288	60,5	78,9	102	21,4	49	67	14,1	12,7	8	1,7	25	1	0,2	0,7	477
30-39 jaar	38	100	10,4	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	38
0-5 jaar	33	53,2	9	28	45,2	13,5	0	0	0	0	0	0	0	0	0	62
6-11 jaar	4	6	1,1	42	62,7	20,2	20	29,9	3,8	1	1,5	3,1	6	8,2	4,2	73
12-17 jaar	0	0	0	29	18,7	13,9	114	73,5	21,7	12	7,7	37,5	8	4,9	5,6	163
18 jaar en ouder	75	23,3	20,5	99	30,7	47,6	134	41,6	25,5	13	4	40,6	14	4,2	9,9	336
40-49 jaar	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
0-5 jaar	1	100	0,3	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1
6-11 jaar	0	0	0	4	20	1,9	16	80	3	0	0	0	2	9,1	1,4	22
12-17 jaar	0	0	0	3	2,1	1,4	133	92,4	25,3	8	5,6	25	20	12,2	14,1	164
18 jaar en ouder	1	0,6	0,3	7	4,2	3,4	149	90,3	28,3	8	4,8	25	22	11,8	15,5	187
50-59 jaar	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
0-5 jaar	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
6-11 jaar	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
12-17 jaar	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
18 jaar en ouder	0	0	0	0	0	0	130	97,7	24,7	3	2,3	9,4	56	29,6	39,4	189
50-59 jaar Total	0	0	0	0	0	0	130	97,7	24,7	3	2,3	9,4	56	29,6	39,4	189
60 jaar en ouder	1	100	0,3	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1
0-5 jaar	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
6-11 jaar	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
12-17 jaar	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
18 jaar en ouder	0	0	0	0	0	0	46	100	8,7	0	0	0	49	51,6	34,5	95
60 jaar en ouder Total	1	2,1	0,3	0	0	0	46	97,9	8,7	0	0	0	49	51	34,5	96
Grand Total	365	31,9	100	208	18,2	100	526	46	100	32	2,8	100	142	11,1	100	1285

Noot: Voor de berekening van de rijpercentages werd een onderscheid gemaakt tussen de groep die naar school is geweest en de groep die nooit school heeft gelopen. De cijfers bij de categorie nooit (onderwijs) duiden aan welk percentage van de relevante migratieleeftijds- en leeftijdsategorie nooit onderwijs heeft gevolgd. De cijfers bij de andere categorieën van 'Land' geven de verdeling naar land van scholing voor de groep die wel school heeft gelopen.

Bron: Survey VUB UG UCL GRESP

**Bijlage 2a. Turkse mannen naar migratieleeftijd, migratieperiode en land van scholing.**

Sum of Frequencies		Land		HvB		Retour		Herkomst		Ander		Nooit		Row		Col		Grand Tot	
Migratieleeftijd	Migratieperiode	Belgie	Row	Col	HvB	Row	Col	Retour	Row	Col	Ander	Row	Col	Nooit	Row	Col	Grand Tot	Row	Col
0- 5 jaar	voor 1970	82	84,5	22	0	0	0	14	14,4	22,2	0	0	0	0	0	0	0	0	97
	1970-1974	156	87,2	41,8	0	0	0	21	11,7	33,3	0	0	0	0	0	0	0	0	179
	1975-1984	83	88,3	22,3	0	0	0	11	11,7	17,5	0	0	0	0	0	0	0	0	94
	na 1984	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
0- 5 jaar	Total	321	86,8	86,1	0	0	0	46	12,4	73	0	0	0	0	0	0	0	0	370
6-11 jaar	voor 1970	12	34,3	3,2	17	48,6	8,6	4	11,4	6,3	1	2,9	0,1	1	2,9	3,2	0	0	33
	1970-1974	18	36	4,8	25	50	12,7	7	14	11,1	0	0	0	0	0	0	0	0	50
	1975-1984	21	38,9	5,6	25	46,3	12,7	5	9,3	7,9	2	1,9	0,1	2	3,7	6,5	0	0	54
	na 1984	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
6-11 jaar	Total	51	36,7	13,7	67	48,2	34	16	11,5	25,4	2	1,4	0,3	2	2,2	9,7	0	0	139
12-17 jaar	voor 1970	0	0	0	13	48,1	6,6	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	28
	1970-1974	1	1,1	0,3	49	52,7	24,9	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	93
	1975-1984	0	0	0	38	64,4	19,3	1	1,7	1,6	2	3,4	6,5	1	1,7	1,7	0	0	60
	na 1984	0	0	0	10	66,7	5,1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	15
12-17 jaar	Total	1	0,5	0,3	110	56,7	55,8	1	0,5	1,6	2	1,4	0,3	2	1	6,5	2	1	196
18-24 jaar	voor 1970	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	41
	1970-1974	0	0	0	4	3,8	2	0	0	0	1	86,1	4,2	5	13,9	16,1	5	12,2	8,6
	1975-1984	0	0	0	10	8,9	5,1	0	0	0	2	99	2	13,5	1	3,2	1	1	1,7
	na 1984	0	0	0	4	2,9	2	0	0	0	2	100	89,3	13,6	2	1,8	6,5	1	0,9
18-24 jaar	Total	0	0	0	18	4,6	9,1	0	0	0	4	94,2	17,6	4	2,9	12,9	0	0	137
25 jaar en ouder	voor 1970	0	0	0	0	0	0	0	0	0	12	92,3	48,8	12	3,1	38,7	7	1,8	12,1
	1970-1974	0	0	0	1	0,9	0,5	0	0	0	9	73	89	9,9	11	29	20	19,6	34,5
	1975-1984	0	0	0	0	0	0	0	0	0	4	101	95,3	13,7	4	3,8	12,9	19	15,2
	na 1984	0	0	0	1	1,1	0,5	0	0	0	1	24	96	3,3	1	4	3,2	4	13,8
25 jaar en ouder	Total	0	0	0	2	0,7	1	0	0	0	14	94,8	39,6	14	4,6	45,2	49	13,8	
Grand Total		373	26,7	100	197	14,1	100	63	4,5	100	31	2,2	100	58	4	100	4	100	1457

Noot: Voor de berekening van de rijpercentages werd een onderscheid gemaakt tussen de groep die naar school is gegaan en de groep die nooit school heeft gelopen. De cijfers bij de categorie nooit (onderwijs) duiden aan welk percentage van de relevante migratieleeftijd- en migratieperiode-categorie nooit onderwijs heeft gevolgd. De cijfers bij de andere categorieën van 'Land' geven de verdeling naar land van scholing voor de groep die wel school heeft gelopen.

Bron: Survey VUUB UG UCI. GRESP

Bijlage 2b. Marokkaanse mannen naar migratieleeftijd, migratieperiode en land van scholing.

Sum of Frequencies		Land		België		H&E		Retour		Herkoms		Ander		Nooit		Grand Total		
Migratieleeftijd	Migratieperiode	Row	Col	Row	Col	Row	Col	Row	Col	Row	Col	Row	Col	Row	Col	Row	Col	
0- 5 jaar	voor 1970	80	100	22	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	80	
	1970-1974	108	92,3	29,7	0	0	0	7	6	58,3	0	0	2	1,7	6,1	0	117	
	1975-1984	106	98,1	29,1	0	0	0	2	1,9	16,7	0	0	0	0	0	0	108	
	na 1984	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	
0- 5 jaar Total	294	96,4	80,8	0	0	0	0	9	3	75	0	2	0,7	6,1	0	0	305	
6-11 jaar	voor 1970	21	60	5,8	13	37,1	6,3	1	2,9	8,3	0	0	0	0	0	0	35	
	1970-1974	21	58,3	5,8	14	38,9	6,7	1	2,8	8,3	0	0	0	0	0	0	36	
	1975-1984	21	42,9	5,8	25	51	12	1	2	8,3	0	2	4,1	6,1	0	0	49	
	na 1984	0	0	0	2	100	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	2	
6-11 jaar Total	63	51,6	17,3	54	44,3	26	3	2,5	25	0	0	2	1,6	6,1	0	0	122	
12-17 jaar	voor 1970	0	0	0	4	28,6	1,9	0	0	0	0	0	1	7,1	3	1	6,7	
	1970-1974	1	2,2	0,3	23	51,1	11,1	0	0	0	0	0	0	0	0	2	4,3	
	1975-1984	5	10,6	1,4	34	72,3	16,3	0	0	0	0	8	17	1,5	0	5	9,6	
	na 1984	1	5,6	0,3	15	83,3	7,2	0	0	0	0	2	11,1	0,4	0	0	0	
12-17 jaar Total	7	5,6	1,9	76	61,3	36,5	0	0	0	0	40	32,3	7,6	1	0,8	3	8	
18-24 jaar	voor 1970	0	0	0	1	1,1	0,5	0	0	0	0	0	2	2,3	6,1	24	21,4	
	1970-1974	0	0	0	5	6,6	2,4	0	0	0	0	0	2	2,6	6,1	6	7,3	
	1975-1984	0	0	0	18	37,5	8,7	0	0	0	0	0	3	6,3	9,1	5	9,4	
	na 1984	0	0	0	41	38	19,7	0	0	0	0	4	63	58,3	12	1	0,9	
18-24 jaar Total	0	0	0	65	20,3	31,3	0	0	0	0	244	76,3	46,3	11	3,4	33,3	36	
25 jaar en ouder	voor 1970	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	2	2,6	6,1	62	44,9	
	1970-1974	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	2,9	3	19	35,2	
	1975-1984	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	2,9	3	13	27,1	
	na 1984	0	0	0	13	10,2	6,3	0	0	0	0	13	101	79,5	19,2	4	3,1	
25 jaar en ouder Total	0	0	0	13	4,8	6,3	0	0	0	0	243	89,46,1	1	6,2	51,5	98	26,4	
Grand Total	364	31,8	100	298	18,2	100	12	1	100	527	46,1	100	33	2,9	100	142	11	100

Noot: Voor de berekening van de rijpercentages werd een onderscheid gemaakt tussen de groep die naar school is geweest en de groep die nooit school heeft gelopen. De cijfers bij de categorie nooit (onderwijs) duiden aan welk percentage van de relevante migratieleeftijds- en migratieperiode-categorie nooit onderwijs heeft gevolgd. De cijfers bij de andere categorieën van 'Land' geven de verdeling naar land van scholing voor de groep die wel school heeft gelopen.

Bron: Survey VUB UG GRES